

REVISTA ISTORICĂ

= Dări de seamă, =
documente și notițe.

PUBLICATĂ

DE

N. IORGA

CU CONCURSUL MAI MULTOR ȘPECIALIȘTI

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC”

1920

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Note despre Unirea românească

— Comunicarea d-lui N. Iorga de la Academia Română din ziua de
6 Februar st. n. —

Pactul de unire a Principatelor dunărene în 1859, ca și declarațiile hotărâtoare din partea Ținuturilor românești care în 1918 au adus alcătuirea României întregite, n'au însemnat, în marea lor importanță, decît *consacrarea în domeniul realității a unei stări de conștiință care a existat totdeauna, de la originea însăși a neamului nostru.*

Comparația cu alte națiuni romanice este în această privință deosebit de luminoasă.

Ele au rezultat, nu numai dintr'un amestec cu elementele barbare suprapuse — și elemente barbare, mai ales slave, au intrat și în alcătuirea poporului nostru, într'o măsură care nu se poate fixa exact —, dar și *din întrarea unei întregi provincii odinioară romane sub stăpînirea unui rege germanic.* Acest rege, înlăturînd pe concurenții săi, a izbutit să creeze o unitate politică barbară pe pămîntul care aparținuse odinioară Romei.

Dar această unitate *n'a fost deplină* și, mai ales, *n'a fost încă de la început deplină.*

Astfel, pe lângă Galia devenită francă, a fost o Galie burgună și una visigotă, confundate de la bucată de vreme în Stătul urmașilor lui Clovis. A fost însă și o Bretanie, rămasă sub șefii celti, care și-a păstrat, ca ducat autonom, neted deosebit de Ținuturile incunjurătoare, caracterul ei etnic deosebit și o limbă pe care o vorbește încă, ba chiar așa de mult, încît limba franceză se învață în școală numai. Iar partea în care amintirile și datinile romane s'au păstrat mai mult a continuat, ca *Provence*, cu amintirile vechii «provincii» a lui Cosar.

A rămas astfel în sarcina regalității franceze și mai ales a

Bisericii galice, una singură, să realizeze pe încetul, și totuși incomplet, unitatea națională.

În Spania de mai tirziu, Alani, Suevi, Vandali și mai ales Visigoți au ocupat părți deosebite ale solului iberic. După plecarea sau dispariția năvălitorilor mai mărunți, o Goție s'a format aici, cu elementul visigot, singurul înrădăcinat; regi goți, încunjuțați și sfătuiți de episcopi goți, se gasiau în fruntea unor provincii reunite supt autoritatea lor. Mândria gotică a supraviețuit în ordinea socială acestei situații naționale.

Arabii, navalind mai tirziu, n'au putut face din țara eucerită un teritoriu maur, barbar, în Europa atacată în acest punct de dinșii. Ei au răspins în sus, spre muntele basc, pe aceia dintre Visigoți cari n'au vrut să trăiască -- ei, oamenii episcopatului dominant, -- supt puterea unor oameni de altă lege.

Răspingerea s'a făcut, nu dintr'odată, la capătul unei singure mari hătălii, ci prin succesive unde de retragere a vechilor stăpîni. Astfel *viata de văi* a luat locul -- ca în Scoția, unde Celtii, Pictii și Caledonieni, se retrăgeau înaintea dușmanilor, ca în Elveția lovită în margene de neconținute invasiuni --, a luat locul, zic, *al vieții de țară*.

De aici traiul oșebit, atîta vreme, al Castiliei, Aragonului, Cataloniei, Navarei, Leonului, Portugaliei, ajungîndu-se la mari oșebiri dialectale și chiar la limbi deosebite.

Aici însă *vechii Romani*, ieșiți din amestecul cu Tracii al elementelor de colonizare, populară sau militară, n'au fost *baza unui Stat barbar*. Cum am spus de atîtea ori, cea ce era în Gallia „provincia” romană, cea ce era în Italia *Romagna* isolată, a fost o *Țară Românească*, a *Romînilor*, însemnînd tocmai *excluderea, întimplătoare sau voită, din creațiunile politice ale năvălitorilor*. Nici Slavi, incapabili de a întemeia State, nici Avarii, trăind în Panonia, cu obișnuitul regim de stepă față de populațiile supuse, dar numai în ce privește tributul și darurile, n'au putut schimba această stare de lucruri, *a unității jundamentale, necesare și eterne*.

În Răsărit au fost astfel, alături și în contra neamurilor aduse de vîntul vremilor, două Români: „Romania” politică, „Împărăția Romanilor”, Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, la Constantinopol, și România etnică, Țara-Românească, la noi, avînd supt raportul politic *coesiunea instituțiilor sale îndătinate*.

II.

Aceste înstituții țerânești, cu viața de sat, cu obștea de stăpînire a pămîntului, cu judecata prin „oameni buni și bătrîni“, cu lupta supt ordinele Voevozilor, cu legea nescrisă, aceiași de la un capăt al Țerii-Românești la altul, fără a mai pomeni de datinile de la serbători și hramuri, de toate acele poetice reminiscențe ale unei lungi epoce păgîne, cu superstiții italice pête o cultură tracică, formează alt element, de neînlăturat, al unității românești.

Corpul dreptului popular românesc nu s'a înghebat încă, în capitolele sale despre proprietate și moștenire, despre vecinătate și vinzare, despre împrumut și dobîndă, despre legăturile sociale dintre oameni. În văle, încă ferite, ale Ardealului în sfîrșit deschis și liberei cercetări a științei, în Ținuturile care, ca Vrancea și Cimpulungul, păstrează ceva din vechiul lor traiu răzimat numai pe bazele organizației primitive, se pot găsi materiale foarte bogate. La conlocuitorii Romînilor, Sași, Secui — cari au alcătuirea pe județe, Scaune de judecată, *sedes, Stühle*, ce nu se mai întîmpină la alte părți din neamul lor, nici în Alsacia unora, nici în Panonia altora —, s'ar putea prinde, păstrate în mediu străin, alte caractere ale acestui produs esențial al minții românești din epoca primelor formațiuni. Pentru o definiție mai aproape a originalității noastre trebuie, în sfîrșit, și o atentă cercetare a felului cum se presintă aceleași așezăminte patriarcale și cum se îmbracă aceleași principii de drept la megieșii noștri, Rușii de Apus, Bulgarii și Sîrbii.

Fapt este însă că oricine ar fi străbătut, înaintea de crearea Domniilor, moșia neamului nostru, și chiar mult timp după aceea, ar fi găsit *aceiași perfectă anitate de viață populară*, care nu se întîlnește nici în Franța, cu nota provincială așa de limpede, nici în Spania, cu atîtea urme din separatismul ei secular, nici în Italia, unde nimic nu e mai interesant decît tocmai multiplicitatea aspectelor vieții morale după ținuturi.

III.

Ca o creațiune populară, fără *chansons de geste* la început, fără inspirația militară a luptelor unui Cid național, fără ge-

niul lui Dante la izvor, se infățișează și limba, — măcar în partea românească de dincoace de Dunare.

Idea unei imigrări care ar explica perfectă ei unitate a rămas în domeniul polemicelor naționale; știința, în general, a părăsit-o. Rolul unificator al păstorului a fost exagerat, ca și tot ce privește viața păstorească. Rămâne atunci ca singură și sigură lămurire, luminind de deplin problema, *unitatea produsului moral suprem al vieții naționale prin unitatea de rasă și prin unitatea de viață sufletească a poporului ei însuși.*

Înainte de a se putea gândi cineva la o literatură, fie și în formele originale cele mai simple, graiul românesc se întâlnește de o absolută unitate în cele d'întăiu monumente scrise.

Părțile din Scriptură cuprinse în așa-numitul «Codice Voronețian» sînt astfel în cea mai mare parte inteligibile și astăzi, în aceeași măsură, cetitorului din oricare parte a României. Iar pentru a învedera și mai bine această identitate în expresie să punem alături două din textele mai vechi, aparținînd la două provincii deosebite, unul cunoscut de mult și de cîteva ori reprodus pînă acum, iar cellalt găsit de mine acum în urmă, cu prilejul unei nouă călătorii la Bistrița Ardealului.

Îndreptîndu-se către corespondenții săi obișnuiți, Sașii din Brașov, Neacșu din Cîmpulung se rostește astfel, în zilele lui Vodă Neagoe, la 1526 :

„Ipac dau știre Domnie Tale za lucrul Turcilor, cum amă auzit eu că Împăratul au eșit den Sofia, și aimentrea nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre.

Ipac să știi Domniia Ta că au venit un om de la Nicopoe, de mie me-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corăbii ce știi și Domniia Ta pre Dunăre în sus.

Ipac să știi că bagă den toate orașele cite 50 de omîni, să fie de ajutor în corăbii.

Ipac să știi cumu se-au prinsă nește meșteri den Țari-grad cum voră treace aceale corăbii la locul ceta strîmtul, ce știi și Domniia Ta.

Ipac spui Domnie Tale de lucrul lui Mahamet-beg, cum amă auzit de bolari ce sântu meșiaș și de genere-miu Negre cumu i-au dat Împăratul slobozie lu Mahamet-beg, cum, pre io-i va fi voia pren Țeara-Romanească, iară e dă să treacă.

Ipac sa știi Domniia Ta că are frică mare și Băsărabu de acel lotru de Mahamet-beg, mai vîrtos de Domniile Voastre.

Ipac spui Domnie Tale, ca msi marele mieu, de ce-amu înteles și eu: am spus Domnie Tale, iară Domnia Ta ești inteleptu.

Și aceste cuvinte să ții Domniia Ta la tine, să nu știe umini mulți. Și Domniele Voastre să vă păziți cum știți mai bine! »

Ce deosebire, nu numai de limbă, dar de stil, se găsește oare în acest răvaș de informație al Cimpulungeanului muntean și între răvașul, de sigur din 1595, pe care un diac moldovenesc îl scrie la Suceava în numele «Hatmanului și căpitanului de Suceava» Mihail Tolnay, care se adresează către Bistrițeni?

† Giupânul Mihail Hatman și prăcălabul de Suciava scriu închinăciune și multă sănătate priiatinilor a noști, giupânului Budai Ianașu, birăul de Bistriță, și a doisprădzace prăgari a domitale și prăcălabului. După acea dăm știri domnilor voastre de rândul a nește izvoare ce sāmūtū la munde, anume Crămabahalū și Izbăulū și Negrișoara și Cașana, ca aceali izvoară au fostu de hotariulū Molūdoveei, și a fost oamenii de la Cămūpulnūgu slobodzi a îmūbla și a să hrāni cu dreptu pre acolo, vānā[n]du fiarī și peaște. Acūm noi amū întelesu că, ași oprițū dumneavoastri să nu îmūble oamenii de Cămūpulnūgu pre acele izvoare vānāndu și hrānindu-sā. Derepūtu acea ne rugāmū domnilor voastre să faceți bi[ne] prenūtru voia noastră să lāsați, cum au fostu obiceiulū mai de ainte vreamē: paci și focmeale bune; cā acūm, cu mila lui Dumnīdzāu, să fie Māriia lui Craiū sānātoșū și Domnu nostru Ștefanū-Vodā, iaste o țarā ca alalūtā, și domneavostrā simūteți priiatenii noștri: ce va hi pohta și treaba domniilor voastre. Acea dāmū știre și ne rugāmū domnilor voastre; și să dea Domnādzīu să fiți domneavostrā sānātoși îmū bucurie și paci bune, aminū. Scriū îmū Suclav[a], Av. 6. (Ungurește :) Tolnaj Mihalj Hatman et Suchovaj I. pitan kegelmetokonek bisodalmas somegia es baratia, mp.

[V-o] Priiatenii noștri, giupânul birăul de Bistriță și prăcari domnitale și la prăcălabulū.»

(Pecete cu doi oameni de-o parte și alta a unui pom?)

IV.

Literatura, ai cărui represintanți sînt la început călugări născuți în sate, fii ai țerānīi, păzitoare neclintită a vechilor datini de unitate, se îndreaptă deci, ori cînd talmăcește Scriptura,

ori: cînd caută să prezinte faptele istoriei lumii după tipicul cronografelor bizantine și slavo-bizantine, ori cînd încearcă să atingă sfios și stingaciu coarda simțirii, către obștea națională întregă.

E zădărnice să se mai repete ceia ce s'a spus de atîtea ori în această privință, pătrunzînd, cred, de multă vreme în conștiința fiecăruia. S'a relevat — am făcut-o și eu într-o comunicare specială la Academie, în legătura cu mărinimoasa operă a lui Constantin-Vodă Brîncoveanu ca patron al cărților — și larga circulație a tiparului românesc în toate Ținuturile, începînd de la silințele Sașilor din secolul al XVI-lea de a-și desface lucrările bisericești editate de dinșii și în Țara-Românească și în Moldova.

Atîtea exemple s'au adus și se pot aduce înaintea pentru a se dovedi că gîndul chiar al sprijinitorilor de tipografie, al cumpărătorilor de asemenea opere era să le facă să pătrundă cît mai departe în Romîniile. Voiu mai adăugi cîteva din ultimele lucruri pe care le-am găsit în recente călătorii prin Ardealul desrobît.

În biblioteca lui Șaguna din Palatul metropolitan de la Sibiu, care cuprinde multe lucruri rare și, între altele — o notez în trecut încă de acuma, un Octoih slavon al lui Coresi pe două coloane, necunoscut pînă acuma, și un «Orologhion adeca rînduiala casurilor», apărut supt Brîncoveanu, apoi «Îndreptarea păcătoșului» din 1753, ediție din Timișoara¹, atîtea din cărți poartă însemnări cu privire la acea neconținută și vastă circulație.

Chiar «Octoihul» de care a fost vorba mai sus² pare să fi avut călătoriile lui: el a trecut pe la Măgureni Cantacuzinilor³. Pe o Evanghelie a lui Antim se iscălesc «Ioan copilul din Sad», popa Stan din Simmihaiu, dar și Dumitru din Tirgoviște, care a vîndut-o⁴.

¹ *Îndreptarea păcătoșului cu duhul blîndetelor, precum dohtorilor celor duhovnicești, așa și celor ce sînt dohtoresc de la dinșii păcătoșilor celor ce s'au pocășit, intru folos așezat. În Timișcarul Banatului, la anul 1753, luna lui Iunie.*

² El începe, la p. 3, astfel: *neporočnîia seza'e cistoie.*

³ „Cărțile ce-au luatî de la Măguriani, cumî semnează înă josî, anume: unî Mineaiî, 2 Ohotoe, o Leturghie“.

⁴ Leatulî la postaniîa tati 7236. Fev. 4. Să s'î știe că amî scrișî eu, Ioanî copilulî otî Sadî, sinî D... [Ră]șinari. Scriî papa Savva. Pentru

Orologhiul lui Brincoveanu⁵ cuprinde această notiță finală : «Acestu Moltvenic dăruitū iaste de mine, robulū lui Dumnezeū Radulū Izvoranulū Veilū Stolnicū, la sfinta și dumnăziasca biserică de la Țara Ardealului, care iaste inū satū (rupt), la Ținutulū Clujului (îndreptat : Fogărașulū), ca să ne fie nouă și părinților pomenire, Ghen. 3 dni, 7208, anii de la Domnulū Hr. 1700. Așa au fost întâiu : să să dea inū țara Ardealului, care apoi s'au datū la biseareca de la Izvoară, iară acolo s'au datū altă milă ce s'au pututū.»

neacărturării lui. Aastă carte o mū vândutū Dumitru otū Târgoviște. Peaste oca... 281 de căntare, căntărindū 48 de oca. Aastă carte a lui popa Stanū diaū Sinnihaiū. Adecă eū. Stoian Balan (?), chizeșū. Adecă eū Stoia, eū Metan. chizeșū.

⁵ *Упокойте, одека риндиала пасурилов, ку ажуториулū lui Dumnezeū, carele cuprinde intru sine toatū slujba dupā obiceiulū Ieru-ālimteunilor și a celorlalte mari mănăstiri.*

Cartea se mintuie in manuscript așa : «Învățatură pentru clișculū pashaliei.

Cade-să a ști că crugulū soarelui I, și alū lunii I, întocmindu-să într'ânū anū, arată slova cea d'întiū a clucilū, și, așa pină la 19 ani, mergindū împreună, arată slovele ce urmează in tabla cea d'întiū, in rindulū celū d'întiū, carele să înceape de la P. B. F. iprocī pină la sfirșit-ul rindulū, unde să să știe că in toate rindurile d'nū tablă s'întū slove 19, carele în-sămnează anī 19 și in fieștecare rindū să plineaste crugulū lunii, pentru că merge pină la 19 ani, iară de la 19 anī să înceape crugulū lunii A. In rindulū alū doilea, care să înceape de la M roșu, ce înseamnează visectū (adecă anū pișitorū ce pișaste peste o zi, adecă mai înmulțaste o zi in luna lui Fevruarie). Așa și in cealelalte rinduri.

Pe 50 p. V-o : „Iet 7284, întâia zi alū lui Ionoarie, de cândū aū născutū Iona mē.

Leatū 1748, Ionoarie in 27 de zile, de cândū m'amū însuratu.

Iară de cândū amū născutū, 1720, Octomvrje in 14 zile.

Iată și alte însemnări despre cuprinsul lui :

P. 512. ilustrație : Blagovestenie.

P. 513. Slujba căntării Acaftistului prea-blagoslovitei stăpnei noastre Născătoare de Dumnezeū...

P. 554. Isus in slavă.

P. 555. Canon de umilință.

P. 570. Canon de rugăciune către Preasfinta Născătoare de Dumnezeū.

P. 606. Isus ieșind din ciboriū.

P. 607. Slujba sfintei priceștaniei.

P. 631. încep moltitele Sfinților in legătură cu ea.

P. 638. Canon de rugăciune ce se cîntă cătră pterile cereștil și cătră toți sfinții.

P. 661. Rinduala exapsalmulū.

Un manuscris din aceeași bibliotecă mărturisește că «Oprea popi Bratului de la Tohani», proprietarul la începutul veacului al XVIII-lea, luase cartea cu doi florini și 20 de bani de la «unul Grecu dinu Cimpulungu»¹. O Psaltire de Bolgrad vine de la «Constantinul fiicorulu lui Ilie(?) cupet otu Slatinu» (1681).

V.

Nu e mirare că *politica a trebuit să urmeze căile pe care le impunea spiritul înouși al neamului, în stratele lui adânci.*

Unitatea fundamentală a țărânilor noastre, din care nu se diferențiaseră încă alte clase sociale, a dat întemeierea, pe la 1300, pe alte baze decît cele imperialiste din Balcani și apostolice ori feudale din vecinătatea cealaltă, la Nordul Dunării, a Domniei pentru «toată Țara-Românească».

Aceiași unitate a îndemnat instinctiv la toate tentativele de unire românească din veacurile al XV-lea și al XVI-lea, al XVII-lea chiar — prin ambiția lui Vasile Lupu — care au fost împiedecate de interese dinastice sau locale.

Desele schimbări de Domni dintr'o țară în alta — și fiecare Domn aducea cu el clientela lui — care încep, prin așezarea urmașilor lui Ștefan-cel-Mare în Muntenia și a lui Petru Șchiopu'n Moldova, încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, care ajung dese în secolul următor și sînt norma în secolul al XVIII-lea, n'ar fi fost cu-putiață fără acea unitate spirituală ce se vădește printr'o literatură, din ce în ce mai bogată și mai conștientă de menirea ei, care n'a cunoscut hotare.

P. 682. Psalmul de seară.

P. 687. Crezul.

P. 689. Pentru sfintele posturi.

Pagini nenumerotate: 6.

¹ Să să scrie de cîndu amu scrisu eu, Radu dinu Tohani, mîca Noia dîni 2, leatū. 7234. Să să știe că au datū deaca 3 tr. și 4 ducce. Oancea, Savu, Mrțan. Să știe de cîndu au strigatū Neamtu la leatū și care rā fosū ruci (sic). Anno Christi Dni let 1657. Stanca, Mihai, Uța.

[†] Scris-amū eu, Oprea popi Bratului de la Tohanu, precimū să să știe că o amū cimpăratū eu, popa Oprea dinu Tohani, și amū datū f. 2 și bani 20 unui Grecu dinu Cimpulungu; și amū scrisu eu, popa Oprea dinu Tohanu, ca să-mi fie răpașu și pomană, și să crează și preoți ai svîntei bisericii ai Tohanului, etc.

Însăși Unirea Principatelor de la 1859 e un efect al mișcării literare din acel timp, care căuta unirea în afară tocmai fiindcă o avea înăuntrul ei.

Pe lângă ce se știe despre rolul hotărâtor al cărturarilor în această operă, putem adăuga azi, prin amabilitatea d-lui Mircea Heliade Rădulescu, nepotul de fiu al marelui cărturar din veacul abia încheiat, o dovadă ca hotărârea de a uni cele două țări insuflăte de același ideal era luată chiar a doua zi după mișcarea de la 1848, în cursul căreia ideea unității naționale nu fusese în de ajuns afirmată „mai ales în București”:

«ZIURNAL

«Astăzi, 21, Mai 1849, subsemnații Emigrați Români din Brussa, luând în băgare de seamă kibzuirea făcută de către frații Emigrați din Constantinopol, care pentru interesul național ambelor emigrații Române din Moldavia și Terra Românească să se împreune sub o singură direcție quare să lucreze pe lângă cab netele și popocele eüropene pentru uniunea ambelor principate într'un singul stat tot supt suzeranitatea Turciei, și pentru recunoascerea reformelor querute de trebuințele societății noastre, pe temeiul dreptului de autonomie al Țărilor, și quē tot o data spre a pute lega relații intime cu cabinetefe și a trage confiența lor este neapărat a incredința aQUESTĂ direcție unui singul individ; noi, aduindu-ne și kibzuindune, ne unim, a fi pentru uniunea ambelor principate, quāt și pentru incredințarea aQUESTEI direcții unui singul individ. Tot odată însă, luând în băgare de seamă quē este de neapărată trebuință qua aQUEST cap al emigraților să fie însoțit și de un comitet, am kibzuit quelle următore:

1°. AQUEST comitet să fie compus din cinci membrii.

2°. Dacă Capul Emigraților, după majoritatea voturilor, se va alege dintre Români din Moldova, atunci comitetul să fie compus de doi din Moldavia și trei din Terra-Românească; iar, dacă capul se va alege dintre Români din Terra Românească, atunci în comitet să fie trei membrii din Moldavia și doi din Terra Românească.

3°. Capul Emigraților va avea în deliberațiile comitetului numai parere consultativă, iar niciodată vot.

4°. Capul Emigraților nu va putea nici o dată să trateze questii nedesbătute și nedecise de comitet și într'un cuvânt nu va pute luera nimic fără cunoscința aQUESTUI comitet.

5°. Toate lucrările Comitetului se vor urma printr'un zurnal

quare se va pune în lucrare quând va fi subsemnat de majoritate.

Pe aceste base păsind intru alegere atât a Capului Emigraților. quât și a membrilor comitetului, prin votații a essit rezultatul următor.

• *Pentru Cap at Emigraților.*

- D. Constantin Negri cu voturi 15 cincisprezece.
D. Nicolae Golesecu cu voturi 5 cinci.

• *Pentru membrii Comitetului.*

- D. Ioan Eliad cu voturi 19 nouăsprezece.
D. Nicolae Golesecu cu voturi 1 unu.
D. Stefan Golesecu cu voturi 3 trei.
D. Alexandru Georgie Golesecu cu voturi 19 nouăsprezece.
D. Christake TeH cu voturi 10 zece.
D. Vasile Alexandri cu voturi 20 douăzeci.
D. Nicolae Bălcescu cu voturi 7 șapte.
D. Ion Majorescu cu voturi 1 unu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Aquestă găsiire cu calle și allegere se va face cunoscută fraților emigrați din Constantinopole, quare o vor comunica și quellor-l-alți emigrați din ambele Principate que se mai află prin alte locuri.

Toi odată însă vor cunoasce toi frații emigrați que aquestă allegere va fi recunoscută de noi dacă și de dinsi se vor primi articolele sus allegate.

C. Zossima

P. Cernătescu
A. Zane

K. Pădeanu

Al. Giurescu
G. Serghiade
D. Duțulescu
C. Filipescu

• A. Golesecu

G. Lipoianu

Al. Manno

I. Simion

G. Valleanu
I. Maghiero

Radu Golesecu

D. Florescu
G. Serrurie
Gr. Ipatescu
Negulici.

Prin actul de la Brusa din 27¹⁴ Maiu 1849, incheiat în deplină înțelegere cu pribegii aflători la Constantinopol, se vede că «ambele emigrații» — și numele Moldovei e pus înaintea numelui Terții-Românești — doriau unirea ambelor Principate în-

tr'un singur Stat», cu voia Turcilor înșiși. «Pentru uniunea ambelor principate» se dădea mandat de a stărui în Europa apuseană unui șef, dar cu statul și ajutorul unui comitet de cinci, și anume majoritatea în el va avea-o acea țară care nu va fi dat șeful.

Șeful trebuia ales între Constantin Negri și Nicolae Golescu: cel d'întăiu avu cincisprezece voturi, al doilea abia cinci. Iar din comitet aveau să facă parte, pe lângă Eliad, Goleștii: Nicolae, Ștefan și Alexandru Gheorghe, apoi Tell și Bălcescu, Ardeleanul Ioan Maiorescu și Moldoveanul Vasile Alecsandri. Interesant e și faptul că Eliad (ca și Al. Golescu) are 19 voturi, Alecsandri 20, ceilalți intrunind mult mai puținue sau de tot puține. Ca alegători iscălesc numai Munteni.

Nu vom spune ce a făcut cugetarea și poezia românească pentru ultimul și definitivul act al Unirii. Sîntem șiguri însă că urmașii, trecînd peste multe pretenții din altă parte, nu vor uita-o.

N. Iorga.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Scoala și opera tipografică a fraților Cristidi.

Era cunoscută frumoasa ediție grecească a lui *Gil Blas* apărută în tipografia de la București a lui Eliad și a fraților Cristidi. Stabilimentul a rămas pe urmă numai ale acestora. Și alte lucrări au apărut de supt teascurile lor.

Pentru a se lămuri cineva asupra întreprinderii ca și asupra altor fapte culturale, în sensul lor național osebit, ale fraților Cristidi folosește «înștiințarea» de la sfîrșitul «Epistolarului de obște folositor» (*Ἐπιστολάριον κοινωφελές*) din 1837, mare lucrare, împodobită și cu un frontispiciu dedicatoriu din partea lui Mihail Cristidi, pomînd și pe Domnul din Scaun, Alexandru Ghica.

În prefața chiar Mihail spune că „și-a pus în gînd ca, în tot cursul vieții lui, înnaintînd freptat, să aducă omenirii ce va putea face frumos și bun” și enumeră traducerile și prelucrările: *Copilul pierdut*, din limba franceză, și *Istoria contelui Henric de Eisenfels*. „Epistolarul” e alcătuit din mai multe scrieri asemănătoare. Se dă (pp. 21.3) și o listă a demnităților din «Lăcia».

Se adaugă, între probe, o scrisoare din București, l-*iu* Maiu 1837, pentru tipărirea unei «Pedagogii» a lui Emanuil Varchidi (?) (pp. 270-1). Între testamente se dă al lui Evghenie Bulgaris, vestitul cleric și scriitor bisericesc (15 April 1805; p. 351 și urm): între lucrurile lui un engolpiu cu smaragde, de la Alexandru Ioan (Ἰωαννίδου) Mavrocordat, Domn, atunci, al „Dacilor“.

Dar găsim o diplomă de dascăl pentru metoda lancasteriană (τῆς ἀλληλοδιδασκαλικῆς μεθόδου) unui Petru Gheorghiu, din partea „școlii fraților Cristidi“, școală „alilodidactică“ de la mănăstirea Stavropoleos (ἐν τῇ μοναστηρίῳ Σταυροπόλεως), iscăind „frații Mihail și Simion Cristidi“, iar ca marturi Mihail Popovici și Constantin Economu (pp. 413-4).

„Înștiințarea“ pomenită arată pe cei doi frați și ca librari-acolo, la mănăstire, - de cărți grecești, eline și franceze, avînd corespondenți: la Siștov pe un Constantin Ioan Stancioglu și la Rusciuc pe Cristu Velicu Penciu. Ei se îndatoresc a trimete și dascăli de elină și de „alilodidactică“. În puține luni sînt gata să învețe pe oricine această metodă. Se oferă să așeze la școli copii din „Vlahia“ și din „Turcia“. Mai târziu cei din urmă pot trece la școala de la Ianina, lângă Cazanlic (turcește Caşiderè), supt îngrijirea Mitropolitului de Tirnova, Ilarion, și a lor.

Arătînd că peste nouă luni se retipărește „Epistolariul“, care costă 16-20 de lei, se înșiră și alte „cărți gata“: Alfabetul mare cu gramatică grecească nmodernă și dialog (8 lei¹), Tablele alilodidacticei (14), Henric de Eisenfels (4), Octoihiul (3), Caligrafia greacă și francesă (2), Unicul Alfabet (1^{1/2}), Istoria lui August (1^{1/2}). Se mai gătesc: Enciclopedia, în opt volume (96), Istoria noilor Elini (10), *Gil Blas* (45), Aritmetica (6), Doppia Scrittura (8), Antologia Marelui Post (24), Noua Synopsis bisericească (12). *Gil Blas* apare în două luni, Istoria noilor Elini în trei. „Înștiințarea“ e datată de la mănăstire, în ziua de 20 Septembrie 1837.

È interesantă și lista, foarte lungă, a prenumerațiilor. Ea începe cu Vodă, care ia 30 de exemplare. Se vede din ea că la București erau episcopii greci de Pricones, de Hierapolis, de Laodiceia, de Sinai, și încă doi, un arhimandrit Agapie Suțu, un Partenie Μπαρτιάνος ἐκ Δουβλίνας. Între negustorii

¹ Doi lei din țară fac trei turcești.

bucureșteni, Lazăr Calinderoglu, I. Bacaloglu, doi Xenocrat, doi Mustacov, Gh. Teodor Scurtu, doi Gherasi, un Mimi, doi Pikolos, un Guma, Al. Geanoglu Lesviodox, un Zoi, un Sordonis, Mihai Garoflidis, V. Matzukas, V. Danabasis din Adrianopol. Ca profesori : matematicul D. C. Dimitrie Pavlidi, Gh. Ioanidi, de grecește, Ioan Mitilineu, Hristu Teodoridi, D. Villios, Ioan din Lesbos, Atanase Dimitriadi, I. Codriri din Livadia *τῆς Ἑλλάδος*, C. Bucșănescu, Anastase Gh. Costandi, C. Zinidi; cei de muzică : V. din Bizanț, Apostol Brusalis, N. Diamandi din Iznina. Ca elevi : D. Eustatiu, M. Margaritu, Ant. și Dim. Ioan, I. Doletis, I. N. Ionomu, St. Nicolau, Ant. Petru, Eft. Diamandi, I. Netcu, Nic. și El. lui Ioan Popescu, Alex. al Ciucerului Costachi Poienaru, Costachi Manolachi Ionomu, Iancu Stana, Matei Gheorghiu, etc., Toncovici, Panu, Carpozanovici, un Plastară. Zețarii tipografiei grecești : Șt. Rasidis, Șt. Vasile Asteris, D. al lui Teodor Anagnostul, Anastase Ioan, Gh. Ioan, Costachi Eliad, Mih. Dimitru, Costachi Anghel. În «noua Alexandrie din Valahia» : un Tsakaris, un Nedelcovici, un Lazaru, un Ilia, un Teodor Ioan, un Petru și un Pandele Dimitriu, un Dinu Casasovici. La Brăila, Greci : Paleologul din Lesbos, Bastachi, Rubinis, V. Scullis, S. Lichiardopulo, Chiru Banu din Carnabat, Trifu Gheorghe de acolo, unul din Adrianopol, Evstratie C. Climis, I. Comnino, Teohari Vechilhartis, Albanes, Naum Vechilhartis, Albanes, Apostol Vlasopulo din Parga, Grigore Hristidi, Const. Vucherjadis din Melenic, M. Baltoridi, Ioan Zaman, Luchis Lutraris, M. Drinos. La Galați : arhimandritul Panaretos din Pelopones, C. Papazoglu, d-na Ecaterina (*καθολικός*), Anton Nigropontis, Anton Ampelacopulos, Atanase Xodulos din Pelopones, Atanase Dimu din Livadia, Anghel Chinovici, Anagnoste Auxentiade din Mesembria, frații Avramovici, Gh. Catacaciula, Gr. Iliadi din Constantinopol, D. Arghiriadi Dimopulo, D. Cordali din Macrișița, D. Canacopulo din Zagora, D. Stamatidis, D. Magnis din Zagora, D. Apostolopulo din Pelopones, Zanis Signetos din Patnos, Teodor Chiparissis, Teodor Milanovici, Iacov Vangheli Focă, C. Nicolis din Constantinopol. C. *Curgusis din Meșovo*, C. Sacomanos din Constantinopol, C. polcovnicul din Pelopones, C. Duca, Costachi Hr. Alevrās, Marcu Mihalopulo, N. Duca, Panaiot Pavlu, Panaghis Compoteca, Petrachi Aftinovici, Spiridon Milos, Hristodul Dimopulo, Ștefan H. Gheorghiu

Bacalbasis, Filip Ghichis, Hristodul Gheorghiu Dimopoulos, Hristu Mirtopulo, Hurmuzis Eleyterfu. La Ismail: un Hiot, un Andreadi, un Phokianos, un Chiladinò, un Gomvu, Anton Celebidachi, Gh. A. Mişu, Gh. Sideris, Antonio Milanobich, D. Caravasili, I. Zy-gopulo, Panait Nalbantoglu, Atanase Mişu, Gh. Goneropulo, Gh. Crasàs. La Acherman: P. Mutafoglu, C. Temelidi, C. N. Kodis, Panaiot Mutafoglu, I. Diamandidi, Panaiot Papadimitropulo, I. Stepanovici. La Tirnova un δεσποτάτος τῶν θωμανικῶν μουσικῶν, musicantul Ştefan Mihail de la şcoala aliflodidactică, un Dim. Niţu, Armaşul Anastase, Vasilachi H. Naşu, Nic. Kósios, eforul şcolii, C. Evstatiadi, „nepotul episcopului“, Anast. Slavi Cazangiu. La Ianina de lângă Cazanlic: „prea-învăţatul domn Constantin Μέρτζος din Cazanlic“, Ioan Nonuţia din Cazan[lic], Dobre Ζηλιάσκου πρόδροματῆς din «Silimu». La Şiştov: «şcoala greacă din mahalaua de sus, prin epitropul Alexie Damian» (5 ex.), «dascălul acelei şcoli» Emanuil Vaslidi, psaltii Ilie Ioan, C. Teodoru, Eustatie Emanuil, D. Gheorghiu Pirvanovici. La Adrianopol: ἡ φιλόσοφος κακὼνα Παλοῦ Βολῆκου Τσαλόγλου. La Filipopol: ὁ πανοσιώτ. ἡγούμενος Μολδάβας Ἄνθιμος, dascălul Gh. al lui popa Constantin referendariul, psaltul Gh. Filipidi, doi pedagogi, elevii şcolilor telor două. La Bazargic dascălul de «aliflodidactică» C. Κατινέλη. La Seres Nic. Dumba, Sima Simota din Clisura Mæcedoniei. La Salonic, C. Ciobanoglu. La Melenic: un C. H. Alexandri, doi Cheramida. La Ianina: un Ioan Ζ. Νάγιος, Spiridon Bogàs. În eparhia Yelà şi Pogoniana, ἐκ Κοιτίσης: I. Surla din Prisoïani, grāmăticul din Βέρμπανι, protopopul Noti din Στρατῶνι, H. Vasile din Μόλιττα, Adamas Naşu (Νάσιου) ἀπὸ Πάδης, D. Exârhu ἀπὸ Φοόρκα, Panaioti Zisu Tefla (Τέφρα); din Ostanita: παπὰ Νόττης ἀπὸ Βλάχων τῆς Πρωγονιανῆς, Hristu Νάτση ντερελιῆ τῆς Ηογ., Costa ἀπὸ Τζαράπλανα τῆς Ηογ., C. Anastasiu ἐκ Μαζαράσιου.

N. Iorga.

Gânduri despre lume și viață

la Greco-Romanii din Pontul Stîng *)

de Vasile Pirvan.

• Viața omenească e, în generalitatea ei, lipsită de gânduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică pentru cîștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întreba, care e rostul lui în lume. Iar așa zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit, în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor ori păstorul turmelor; omul superior e și el, în aproape unanimitatea cazurilor, tot un *εργατήρ* — meseriaș — afundat cu totul în specialitatea lui și tot așa de opac pentru gândul metafizic ca și un simplu plugar.

«Lumea» nu e, pentru omul obișnuit, Cosmosul, ci, înaintea de toate, cercul cunoștințelor, al concetățenilor, al tovarășilor de ocupație, — spațiul viu până unde poate răsuna mișca personalitate banală. «Conceptia despre lume» a omului obișnuit nu e nici efica, nici estetică, nici religioasă, ci mai utilitaristă; poporul e prin instinct hedonist; «lumea» lui și «plăcerea» lui sînt factorii capitali ai vieții lui sufletești.

Singura valoare posibilă a propriei ființe e pentru omul obișnuit, cea care îi e dată de «lumea» lui. Laudă, muștrare, distrugere, condamnare, din afară: iată conținutul concret și viu al vieții intime a individului; reacția societății la actele lui e singura măsură a propriului suflet. • Omul ține să fie văzut: e de altfel un instinct derivat din însăși dorința noastră de nemurire: a fi observat e o nemurire în miniatură; cu cît cineva simte că e mai mult observat, cu atîta se observă și el mai mult pe sine, accentuează manifestările pentru cari i se pare că lumea îl vede într'o lumină favorabilă, suprimă — cît poate — aspectele sale defavorabile: individul se «stilizează»; înfățișarea sa capătă trăsături unitare, simplificate, sistematizate; omul devine «monumental», și anume, după firea lui: foarte ornamentat și «prețios», dacă sufletul lui e neastîmpărat; cu totul «doric», dacă e potolît.

Ceia ce împinge pe om mereu înainte în viața aceasta,

*) Comunicare la Academia Română, citită în sediul dela 21-Maiu 1919.

adesea așa de mizerabilă, e plăcerea pe care o vede ori o bănuște undeva în drumul lui. Odată zărită plăcerea, vai de acela care l'ar împiedeca de a ajunge la ea: e de neînchipuit câtă răscoală poate face în mica lui «lume» așa un fragment microscopic de protoplasmă... Singură vederea morții e în stare să-l turbure și să-l silească a gândi asupra vieții; dacă nu cuniva chiar atunci se mulțumește cu o judecată împrumutată dela tradiție ori dela semenii săi mai vioi la suflet.

Dar zeii? Da, de sigur, sînt și ei. Dar cît și cum? Ei doară nu-s de cît fîntome antropomorfe ale trîcer noastre de necunoscut, ale nevoei noastre de siguranță în lumea de aici, și — dacă e una și dincolo ¹⁾ — și în lumea de acolo. Cel mai superstitios om din popor, cît nu e supt presiunea imediată a unei primejdii nu creda în nimic; cînd vine nevoia și trebuie să scape din ea, atunci repede-repede se pocăște și cheamă în ajutor toți zeii și demonii. Odată scăpat, redevine sceptic. E memoria scurtă a primitivului, la care ideile și sentimentele sînt simple impulsii. Căci *glutur* zeilor, așa de acaparator, mai ales în lumea antică, nu e gînd: el e simplă vrăjitorie, pompă și reprezentație publică, praznic copios și, în cel mai bun caz, petrecere artistică.

În viața individului izolat nenorocirea și moartea sînt lucruri destul de rare: ca atare și reflexia asupra lumii și vieții e ceva excepțional.

Grecii din Pontul Sîng umblau mult pe mare. Mai mult, în vremea dinaintea de Hristos, cînd ținutul continental era stăpînit de barbați și Grecii erau siliți să trăiască aproape numai din ce li dădea marea și apele care se varsă în ea. Neguștori din Corint, Rodos, Samos, Atena, ori mai ales din Milet, aduceau pe corăbii vinul, untdelemnul și fabricatele lor, în orașele Pontului Sîng ²⁾ și luau de aici pește prins de Eleni ³⁾ și grîu cultivat de barbarii Thraci ⁴⁾.

¹⁾ Cf. Bücheler, *Carmina epigraphica*, 813 (Roma): *Dii, si quae est caeli pietas quae talia curet*; 479 (Roma): *si quid sapient inferi*; 542 (Tarraco): *Manes si saperent*; 424 (Stabine): *si sapiunt aliquid post funera Manes*.

²⁾ Raportul meu asupra campaniei a II-a de săpături la Histria (1913) în *Anuarul C. m. mon. ist.* pe 1915, p. 197 și aparte, p. 26.

³⁾ *Histria IV*, p. 513 și urm.

⁴⁾ *Gerusia din Callatis*, p. 65 și 74 sqq.

Negustori și corăbieri din Pontul Stâng plecau la rândul lor în Sud cu mărfurile lor și cunoșteau acolo la izvor strălucirea vieții publice elene și excelența artei din patrie. Avem, până acum, cel puțin, din Histria¹ și Apollonia² — cele mai vechi colonii din Pontul Stâng — dovezi autentice că viața grecească de aici era între secolele VII și IV a. Chr. la fel inspirată cu cea din Grecia-mamă și, fără îndoiaă, gândurile Grecilor de aici în privința celor veșnice și a rostului vieții omenești, erau perfect asemănătoare cu cele ale Grecilor din Sud³. Stela lui «Anaxandros» din Apollonia, pe la începutul secolului al V-lea, adică pe vremea luptei de la Maraton și a tragediilor aeschyleene, pe vremea templelor dorice celor mai aspre și pure, ne stă mărturie de perfecta unitate sufletească între Sudul sobru în eroismul său și Nordul simplu în seninătatea sa modestă și săracă: inimitabil în simplitatea austeră a liniilor, în grația sobră a gesturilor, în viața latentă sub reliefurile abia pronunțate, stă fiul lui Anaxandros, răzămât într'un toiag lung — în atitudinea bătrânilor din friza Partenonului — cu capul plecat tare spre pământ, jucându-se ca în ceasu ile lui de seninătate deplină din viață, cu cânele lui, pe care-l momește cu hrana, după care animalul se ridică zadarnic în două picioare, ca s'o apuce. Între vecinicia acestei scene de simplitate senină a sufletului omenească blând și între vecinicia scenelor de pe friza Partenonului nu e deosebire. Aceiași deplină liniște, venind din aceeași armonie între lupta vieții și scopul vieții: consacrată toată Statului; aceeași impacare întru odihna de veci după o viață de jertfă și de glorie întru binele public; inscripția de pe stela lui «Anaxandros»⁴ cuprinde aceleași gânduri ca în Grecia luptelor pentru libertate: idealul vieții e de a excela în meseria ta și de a nu ridica asupra-ți vorbele rele ale nici unui concetățean; moartea e o fatalitate, e un sort care ți se trage de Moire mai

¹ Raportul meu citat și *Histria IV*, p. 531 și urm.

² Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulgarien*, nr. 313.

³ Cf. în această privință și studiul lui A. Brückner, *Lebensweisheit auf griechischen-Gräbsteinen*, în *Jahrbuch d. deutschen arch. Inst.* 1902 XVII, care vorbește și de stela lui Anaxandros din Apollonia, mai jos interpretată de noi, pe altă bază spirituală decât cea propusă de Brückner.

⁴ Admit pretutindeni lectora lui Kalinka. — Stela e reprodusă și la Perrot-Chipiez, *Histoire de l'art*. VIII, p. 347 și la Brückner, *l. c.*

curând ori mai târziu; de prisos să te răscoli împotriva ei; de ajuns că ți-ai încheiat viața fără a-ți imputa nimic asupra ei. De aceea și reprezentarea celui mort, pe monumentul funerar, n'are de ce să fie amărâtă¹; dimpotrivă, cu cât e mai senină, cu atât răspunde mai deplin sentimentului de mulțămire de sine, cu care cel răposat e pus să vorbească despre viața sa armonios sfârșită: viața lui e doară un dar al zeilor cari ocrotesc Statul, și întru cât Statul continuă a înflori, moartea nu e pentru cetățean decât o senină odihnă bine meritată.

Pe toată coasta Pontului Stâng, de la Byzanț până la gurile Dunării, iar în interiorul continentului până către Dunărea panonică și macedonicul Axios, locuiau Thracii. Și anume, de la Propontidă până la Haemus, triburi odryșice, de la Haemus la Dunăre Geții «cei nemuritori». Thracii erau agricultori și păstori. Din timpuri immemoriale ei trăiau despărțiți în clanuri mici sub șefi cari se luptau mereu între dâșii, se prădau unii pe alții, sau prădau pe Grecii de pe coastă. Fiecare clan își avea zeul lui. Sufletul thrac era eroc și copilăresc. Ei nu se temeau de moarte, fiindcă nu credeau în ea: sufletul omenesc nu poate muri. Luptătorul căzut pe câmpul de bătae merge în cer, la stăpânul trăsnetelor: Zbeltiurdos, Gebeleizis, Zalmoxis.

Thracii nu puteau alungă pe Grecii de pe țărmul pontic, fiindcă nu știau meșteșugul de a cuceri cetăți întărite. Grecii nu se puteau lipsi de teritoriul rural thracic. Câte odată mai veneau și dușmani comuni, cari îi făceau să se unească; și unii, și alții țineau la libertatea lor ca la viața lor. Thracii și Grecii din Pontul Stâng s'au făcut prieteni. Thracii au venit la orașe și au cunoscut pe Grecii, cu viața lor strălucitoare de sărbători și jocuri, închinată zeilor sudici iubitori de frumuseță trupească; Grecii s'au dus la țară și au prins dragoste de ogăarele roditoare, venindu-le dorința să cultive și ei pământul.

Grecii iublau viața din lumea aceasta și nu credeau că după moarte e altceva decât un somn vecinic. Thracii disprețuiau viața pământească, așa de săracă și aspră, și credeau într'o altă mai bună, după moarte. Cunoscând pe Grecii, Thracii începură a prețui și ei bunurile vieții aceștia, care poate fi făcută mult mai veselă

¹ Cf. în această privință și M. Collignon, *Les statues funéraires dans l'art grec*, Paris, 1911, p. 62.

dé cum o aveau ei; zii Grecilor, așa de senini, așa de frumoși, îi ispitiră; Thracii nu-și părăsiră zii lor, dar le dădură numele grecești și începură să-i sărbătorească în chip grecesc, începură sa le închine chipuri cioplite înfățișându-i ca pe zii greci, cu cari-i asemănaseră ¹. Precum Gallii numiră pe zeul lor indigen cu numele roman Mercurius, după numele zeului celui mai de seamă al Romanilor cari veneau la ei — toți, negustori ² — tot astfel Thracii din diferite clanuri numiră pe zii lor locali, Aularkenos, Kadrenos, Rhaniskelenos, Sikerenos, etc. ³, cu numele zeului cel mai cald adorat de Grecii din Pontul Stâng, Apollon; tot astfel Dionysos, care dintru început fusese un zeu thrac, dar se elenizase, se întorcea acum la Thraci ca zeu elen și dădea numele lui diferiților zii locali thraci; nu mai puțin Heros, «eroul fondator» al diferitelor colonii, «eroul strămoș», «eroul răposat», reprezentat pe monumentele funerare pe cal cu mantia fluturând în vânt, mergând la vânatoare — de mistreți ⁴, de lei, etc., — era de origine curat greacă; Thracii adoptară și acest nume general de zeu, de origine umană, Heros, și numiră cu el pe zii lor locali: Heros Suetulenos — alături de «zeul» Suetulenos ⁵, ș. a. m. d. ⁶. Tot astfel Grecii adoptară pe diferiții zii locali ai clanurilor vecine, ca Derzelates, care devine, d. p., la Odessus, «marele zeu Derzelates», fiind celebrat printr'o mare sărbătoare greacă cu agone, Darzaleia ⁷.

Totuși aceste înrăuriri reciproce nu schimbau aproape de loc fondul sufletesc al celor două popoare: influențele acestea erau o modă, iar nu o inițiere. Sufletul omenesc nu primește statornic nimic eterogen și antinomic: fiecare gând nou trebuie altoit pe unul înrudit, mai vechiu. Precum «nemurirea sufletului»

¹ Cf. art. lui Seure și Kazarow în *Revue arch., Zeitschr. für Religionsw.*, etc.

² Vezi comentariile lui Caesar, *de bell. Gall.*, locurile citate în a mea *Nationalität der Kaufleute*.

³ Cf. d. p. Kalinka, *o. c.*, ind. col. 403.

⁴ Cf. AEM., II p. 129 sqq., 131; V p. 169, nr. 37 (vânătoarea calydonică).

⁵ Kalinka, *o. c.*, col. 439.

⁶ Cf. p. zeul thrac, Apollon și studiul lui B. Pick, *Jahrb. d. l. d. arch. Inst.*, XIII, „Thrak. Götter”.

⁷ Kalinka, *o. c.*, nr. 114, cu Pick, art. cit. din *Jahrbuch*, XIII.

⁸ Inscriptia caracteristică din Serdica (AEM. XIV 150, 25); Κορίνθου ἱεροῦ ἑπιφανοῦς Ἰσχυροῦ ἱεροῦ ἀντιστοίας ἐξ εὐχῆς τὸν καὶν.

elenistico-răomană trebui să se altoiască pe toate vechile legende homerice și pe poveștile populare despre infern și câmpiile elizee; precum creștinismul a trebuit să se păgânizeze în ritul și simbolică lui, pentru a putea fi primit de lumea antică indo-europeană, diferită ca suflet, așa de hotărît, de Semitiile dela cari venea noua credință, tot astfel Thracii și Grecii din Pontul Stâng primiră unii dela alții în credințele despre lume și viață numai ce le era dinainte înrudit și simpatic: nici Grecii nu deveniră credincioși în nemurirea sufletului ca Geții «cei nemuritori», nici Thracii nu se organizară în poliții elenice, cu viață socială de oraș și înțelegere concret-estetică a lumii.

În ce privește în special lumea greacă, toată filosofia pitagoreică și platonice, tot misticismul orfic și oriental, subtilitatea încă până azi neîntrecută a gândului metafizic elen despre lume și viață, în forma lui înalt teologică și filosofică, nu găsea în masele populare aproape nici un răsunset. Mai degrabă produceau răscoală în sufletele greoae — ca și trupurile înțepenite de munca manuală — misteriiile și orgiile lui Dionysos, ale Cybelei, ale lui Attis, procesiunile, inițierile mistice și vrăjitoriile Isidei și ale Cabirilor. Omul chinuit din popor nu-și dorește o viață viitoare activ-fericită, ci o odihnă neturburată după ostenețile de aici. El nu se roagă atâta la zei ca să-l ia sus la dănsii într-o vecinică lumină, cât conștură pe demoni să-l lase liniștit în întunericul de sub pământ. Omul din popor aproape nici nu are dorințe pentru sufletul lui. Cântinua lui atingere cu pământul, acoperirea neconținută cu praful lui încă din viață, e un fel de pregătire la inerția vecinică de după prefacerea întregului trup în praf; trupul obosit cere, numai el, mâncare, odihnă, liniște; sufletul nu mai are cuvânt să ceară și el gândul. Și cu toate că munca omului simplu prin regularitatea ei, prin invariabilitatea ei, prin ritmul ei potolit, capătă o monotonie asemănătoare cu ritmul lucrurilor vecinice, viața lui îi rămâne tot așa de lipsită de preț ca și natura în care trăește; precum nu se poate bucura de nimic din neasemănata frumuseță care îl înconjoară, ci privește toate din jurul lui numai utilitar, tot astfel și viața lui, rezumată și organizată prin munca milenară până la o monumentalitate incomparabilă, nu îi e subiect de bucurie, ci prețuește dintr'însa numai ce îi e de folos.

Omul din popor rămâne înconștient de frumusețea vieții lui.

de adâncimile sufletului lui, întocmai cum rămâne neștiutoare de sine natura neînsuflețită din jurul lui.

Asupra Grecilor și Thracilor din Pont, obosiți și îmbătrâniți de lupte între dâșii, de prădăciunile scythice, de sărăcia din ce în ce mai apăsătoare, de scaderea populației prin emigrări și luări în robie, se revarsă din secolul I-ii p. Chr. un întreg complex de neamuri indo-germanice: italici, celți, illyri, germani, phrygo-thraci, unificați în acelaș fel de a înțelege lumea și viața, cel roman, și exprimându-și toți gândul lor în limba romană. Poporul acesta nou, care nu e mai înrudit, ca sânge, cu Latinii, întemeietorii puterii romane, de cât erau înrudiți Grecii ori Germanii, își ia asupra sa, pentru partea lui glorioasă, tot trecutul roman, toată tradiția romană, și, în numele Romei a tot biruitoare, supune și domină sufletește pe epigonii Thracilor și Grecilor din Pont. Aceștia iau, fără voia lor, formele de viață romane și, încet-încet, în patru veacuri, Thracii devin Romani, iar Grecii devin Romeni: la Thracii țărani, greoi, tradiționaliști, biruște forma romană, sufletul rămânându-le tot așa de simplu indo-germanic ca mai înainte; la Grecii orășeni, șireți, ambițioși, lingușitori, se primește gândul politic, social și religios roman fără forma externă care ar fi jignit mândria strănepoților lui Pericles: aparent Roma nouă se grecizează; în realitate Elenismul lui Alexandru cel Mare reprezintă acum în totul idealurile Romei imperiale latine.

„Romanii“ veniți în Pontul Stâng din secolul I-ii înainte sunt soldați, agricultori ori negustori: oameni simpli, cari nu se deosebesc în gândurile lor despre lume și viață aproape întru nimic de Grecii ori de aborigenii thraci, contemporani. Acelaș vag asupra vieții viitoare, acelaș materialism în viața de aici. Ca și la Greci, cult viu al celor răposăți, bucurie de viața de aici, jocuri și serbători; ca și la Thraci, seriozitate și tradiționalism țărănesc, preferirea vieții de țară celei de oraș, culturi agreste. Romanii din Pontul Stâng sânt mai puțin vorbăreți ca Grecii. Dacă aceștia pe pietrele lor de mormânt «filosofează» destul de adesea, ca să le putem pătrunde gândul, Romanii sânt mai tăcuți, cum sânt și Thracii. Pentru gândul despre lume și viață al Romanilor trebuie să ne ducem în țările de unde au venit ei aici:

Italia, Gallia, Africa, Illyricum : ce gândeau acasă, gândesc și la noi : cu inscripțiile funerare de acolo vom căuta să-i urmărim înțelegându-i, și aici.

Pentru a avea o concepție optimistă asupra lumii și vieții, e de nevoie un suflet puternic. Numai un mare entusiast poate crede în existența unei legi universale etice, mai presus de urâțeniile morale evidente și, aparent, precumpănitoare, ale vieții. Numai un idealist ireductibil, ori un mistic, poate fi sigur ca sufletul omenească e nemuritor. Altfel, omul obicinuit, sau nu îndrăznește a gândi asupra vieții și morții, sau admite rezignat răul și neînțelegerea, ca o fatalitate aspră împotriva căreia nu se poate lupta. Filosofii eleni, cu toată viața lor în mijlocul poporului, căruia îi comunicau gândurile lor în formă poetică, n'au avut asupra marelui mulțimi o înrăurire mai mare, ca filosofii de școală ai timpurilor mai nouă. Mulțimea e, în general, refractară gândului. Însăși limba oamenilor simpli e săracă în posibilități de exprimare : câteva sute de cuvinte, în mare parte de ordin concret și utilitar. Gândul lor e încă și mai sărac : două trei preocupări, oarecum instinctive : moartea, nimicnicia vieții, nerecunoștința omenească, binele și răul, egoist ori social. Altminteri comunicarea ca fapt material a impresiilor brute : « e cald », « e frig », « mi-e bine », « mi-e rău », « vecinul zice... », e singura manifestare a activității intelectuale a oamenilor simpli : raționamentul, care începe abia unde încetează faptul material, e de-a dreptul neaccesibil mulțimii ; ea reacționează prin impulsii și se hotărăște prin sugestie ; acțiunea spiritelor creatoare asupra ei se exercită la fel cu aceea a fenomenelor impunătoare ale naturii neînsufletește : omul simplu nu înțelege pe eroul gândului, ci se miră și se sperie de el, ca de uragan și trăsnet ; mirarea și spaima provoacă în el admirație și cult ca față de puterile tainice divine, pe care le invoacă și cărora le aduce sacrificii. O astfel de dispoziție sufletească — primitoare, subconștient, de măreț și vecinic — nu ține, firește, decât scurt timp și omul cade iar în banalitatea zilnică. Totuși dispoziția sufletească filosofică, trăită fie și o clipă, îi revine când o nenorocire, o suferință mare, cum e moartea, îl ajunge. Omul din popor filosofează atunci : aparent e o filosofie de o banalitate crasă : toate locurile comune ale tuturor sistemelor filosofice ies la iveală :

în realitate e singura filosofie trăită, suferită, vie, iar nu numai gândită rece ca un lucru de dincolo de viață.

Predispoziția sufletului popular către hedonismul naiv are ca urmare admiterea, de o parte a eticei epicuree, de alta a metafizicei stoice, în chip aproape unanim - atât la Grecii, cât și la Romanii din vremea elenistică și imperială. Contrastul dintre cele două concepții de viață nu e de fel pentru popor o piedică, de a face eclectismul arătat. În adevăr omul tinde spre cât mai puțină oboseală, jertfă ori durere. El își alege binele unde îl găsește, fără prea mult chin de conștiință asupra principiilor. Etica epicuree e un ideal pentru egoismul strămt al micului burghez; tot așa metafizica stoică, în care toate sistemele filosofice își dau întâlnire fără a se incomodă reciproc: Xenotane, Heraclit și Empedocle în cea mai bună prietenie între dânșii și, nu mai puțin cu Homer și Hesiod; nemurirea sufletului, a lui Platon, cu monismul atomistic, al lui Democrit: la alegere, - în special la filosofii stoici romani. Dimpotrivă aspra etică a lui Zenon și arida metafizică a lui Epicur cer suflete puternice pentru a le mărturisi și să trăi efectiv.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

O inscripție din Tomi zice: «Celor morți nu mai li-e dor de nimic, ei nu mai au iubire, ci cel mort zace ca o piatră întepenită în mijlocul câmpului... Căci din apă și pământ și aer eram mai înainte alcătuit, dar murind zac dând toate tuturora.... Iar mai mult ce e?... Din ce s'a născut, în aceleași s'a și desfăcut trupul nostru slăbit de vârstă»¹. - Nimic nu rămâne dară din noi după moarte, nici chiar sufletul, care nu e decât un abur; cum zice o inscripție din Roma², pe toate după moarte le consumă pământul și focul, «toate pier odată cu viața»³, «țerâna mamă ne-a născut, țerâna mamă ne ia înapoi»⁴.

Dimpotrivă o altă inscripție din Tomi⁵ ne arată credința în nemurirea sufletului, care se întoarce la divinitatea supremă și unică de unde l'am primit: «A fost cu cale să dea spiritul zeului suprem», «a împlinit destinul cel aspru», «aduceți-vă aminte

¹ AEM. VI p. 30. nr. 64, cu comentariul lui Gomperz (Vremea romană).

² CE. 856, 15.

³ CE. 420, 5.

⁴ CE. 809. (Vardagate Liguriae)

⁵ CIL. III 7584.

că veți fi iară împreună cu noi în Elysiu», e un gând pe care Romanii de pfețutindeni îl mărturisesc în forme aproape identice: «a venit ziua din urmă, ca spiritul să părăsească trupul zadarnic»¹; sau, încă mai aproape de Platon: «trupul mi-e de țărână, sufletul, ceresc: acesta căutându-și iară locuința lu, acum trăim acolo și ne bucurăm de cele cerești în eterna lumină»²; «ci sufletul meu divin, venit din cer, nu va merge la umbre: cosmosul și stelele mă au la ele; trupul îl are pământul, iar piatra numele zadarnic»³. Totuși nici în această credință — care poate fi exprimată și sub forma: «Zoticus a lăsat aici numele gol și zadarnic, trupul i s'a desfăcut în cenușă, iar viața în eter»⁴ — nu e seninătate ori bucurie: adevărata viață nu e decât aici pe pământ.

Aici, unde chiar zeii eleni se rățăcesc mai bucuros ca în cerul lor îndepărtat și rece; aici, unde sufletul păgân, setos de glorie, strălucire, serbători și jocuri, de frumuseță trupească, de tovarășie veselă, vede în existența pământească nu o pedeapsă, ci un dar plăcut al zeilor; aici, unde dacă mortul nu se mai poate întoarce, totuși se dorește înapoi, măcar la serbătorile închinatelor celor ce dorm somnul vecinic, celebrate la morminte, ca să ajungă celor ce odihnesc acolo, cel puțin ca în vis, murmurul îndepărtat al dulcilor muzici a vieții înfloritoare; aici, e totul; nici chiar nemurirea noastră nu e dincolo, ci aici: în bunul nume și în pomenirea ce rămâne la oameni după noi⁵.

«Moartea e o pedeapsă», e o nedreptate, o nenorocire. Acesta e sentimentul chiar al celor mai obidiți dintre muritori. Rar dacă se aud glasuri ca acestea: «nu simt pedeapsa morții; pedeapsă a fost viața; prin moarte mi s'a dat liniștea»⁶; «de nimic nu mă plâng și nimic nu-mi lipsește, sigur mă odihnesc în moarte»⁷; ori, în Dacia noastră, vorbind de mormânt: «locuința aceasta mi-a plăcut s'o închin îndelungatei munci, — liniștea aceasta

¹ CE. 512, 10 (Cirta—Algeria).

² CE. 591 (în agro Capenati prope Soractes).

³ CE. 611.

⁴ CE. 590 (Benevent).

⁵ AEM. XIX 227. 93 (Tomii): πάντα χρόνος παύσειν ἐπιζῆεν (νέμ) τούτοις δὲ οὐκ ἐστὶν, ζῶντων δόξαν καὶ φημιένων ἔρατον.

⁶ CE. 507 (Ravenna).

⁷ CE. 513. 14 (Ravenna).

care să-mi adăpost'ască odată și odată mădularele oboseite»¹.

Popoarele indogermanice au făcut toate o deosebire hotărâtoare între zei, cari conduc viața oamenilor, și între Destin, puterea ascunsă și oarbă, care supune voinței ei neîndurate chiar pe zei. Nici Odin, nici Zeus, nu pot schimba sentințele Destinului, chiar dacă Walhalla ori Olympul însuși ar fi să se prăbușească. Tragedia greacă a încercat să înobileze concepția populară despre inconștienta Destinului, dându-i valoarea unei supreme legi etice, împotriva căreia nici zeii n'au voia de a păcătuî. Ca toate ideile sublime însă, și aceasta nu putu fi primită de popor. Ideia era tot așa de rece și neîndurată ca Destinul: ce explicație etică puteau să găsească soțul ori părintele, spre a nu se răscula împotriva soartei, care le răpia soția ori feciorii în floarea vârstei? De ce așa de adesea cci răi și impii sunt cruțați, pe când cei buni și pioși sunt încercați? Cea mai virtuoasă viață nu apără pe om de loviturile Destinului: «soarta muritorilor nu e după pietatea lor»², zice amar un Elen din Tomi, în secolul al II-lea p. Chr., pe însăși piatra de mormânt, ca să rămână mărturie a revoltei sale împotriva soartei crude. «Nimic nu e așa de trist ca a pierde tot ce e viață și a nu te naște pentru viață»³. «Surorile furibunde»⁴, Moirele, Parcele, cu aspra lor lege, înneacă lumina vieții noastre «în vecinica noapte» de sub «negrul pământ»⁵; «Moi-rele care pun toate la cale»⁶, «Moi-rele care pun toate la cale»⁷, ele ne pregătesc mormântul⁸, ele ne răpesc copiii iubiți⁹; «o grozavă hotărîre a Moirei nemiloase, care a trezit în oameni dureroasele întristări»¹⁰ ne urnărește din leagăn până la mormânt. Cum zice o inscripție naivă din Roma, «ca o oaie blândă [pe care o sfâșie lupul] e viața: așa a lăsat soarta»¹¹, sau, cum variază o alta din Aquae Sextiae, în

¹ CE. 460 (ad Tibiscum Daciae; sec. II: un veteran *ex decurione*).

² AEM. XIX 228, 94, r. 16: ὁ κατ' εὐχαιῶν εἶναι αἰ ἀνητῶν τόχα.

³ CE. 493, 6 (Roma).

⁴ CE. 494, 2 (Roma).

⁵ CE. 428 (Stabiae).

⁶ AEM. VI 38, 80; 32, 62; 29, 59; 28, 58: Μοῖρα ἀπαθής (toate, din Tomi).

⁷ AEM. VI 51, 97 (Tomi).

⁸ *Ibid.*

⁹ AEM. VI 29, 59; 32, 62 (Tomi).

¹⁰ AEM. VI 28, 58 (Tomi).

¹¹ CE. 490.

Gallia, pe la sfârșitul secolului al II-lea p. Chr.: «De ce jelești pierderea mea? Rostul Destinului nu se schimbă. Lucrurile ome-nești sunt ca fructele de lamâiu: sau cad coapte, sau sunt cu- lese necoapte»¹.

Filosofia populară din toate timpurile făcând un larg loc Fa-talului în toate împrejurările vieții, dă omului din popor o liniște și o seninătate aproape tot așa de invariabilă ca a deplinului filosof cărturar, perfect pătruns de principiile doctrinei sale. Marile încercări ale vieții, durerea și moartea, turbură adesea mai mult pe filosof decât pe cel simplu: acesta fiind mai intan-gibil în fatalismul său universal și inert decât filosoful în doc-trina lui subtilă și de multe ori colorată sentimental. «Trăiți fericiți, va învăț eu, că moartea pe toți ne așteaptă», zice o inscripție din Mevania², iar o inscripție din Roma consolează astfel pe o mamă: «încează, mamă, de a înnoi mereu jelirea cu lacrămile tale, că nu ești singura pe care a lovit-o așa o durere»³. În fatalitatea care îl înconjură de toate părțile poporul găsește o înțeleaptă moderare a pasiunilor sale, apropiindu-se de stoicism: bucuria ca și întristarea vibrează numai în sur-dină; în orice caz nu e cuminte și nu se cade ca omul să se veselească ori să se întristeze prea tare, căci nu poate fi sigur niciodată dacă în clipa următoare soarta nu-l va surprinde cu o mișcare tocmai contrarie sentimentelor lui de acum. Acest «nu se cade să fii prea mișcat» al filosofiei populare nu e impus și femeilor: ele sunt slabe, au voie să plângă zgomotos pe zeei, eroii și oamenii scumpi lor: Adonis, Orfeu, rudele moarte; au voie să celebreze cu dansuri și cântece nebune pe Dionysos. Femeilor le revine rolul de a exprima fastul durerii, smulgându-și părul ca bocitoare la moartea celor pe cari familia îi onorează cu o îngropare ceremonială. Și de sigur nu puține din excla-mațiile ne-stoice, de revoltă împotriva Destinului orb și ne-milos, puse pe pietrele funerare antice, fac parte mai mult din această ostentație socială și de tradiție a durerii, de cât din sentimentul statornic al celor rămași după mort. Aceștia, și atunci, ca și azi, rămăneau în fața morții ca niște copii, cari plâng un pic de ț și se rupe inima, iar în clipa următoare și-au

¹ CE. 405 B. 19 sqq.

² Italia: CE. 803, 2.

³ CE. 823.

găsit iar jucăria care să-i amuzeze: instinctul biruitor al vieții, într'un fel de egoism feroce — subconștient: „altul, nu eu, a căzut sub coasă” — își reia drepturile sale — pare-că încă mai violent după atingerea cu moartea — astfel că ne trebuie chiar oare care osteneală pentru a ne compune fața tristă de-rigoare. De altfel — în lupta aspră pentru impunerea propriei individualități — pe fiecare om îl leagă de altul mai mult rele decât bune: iar aceste rele apar tocmai la timp, ca o justificare a propriei conștiinți pentru indiferența față de moartea apropielui, spre a ne împiedeca să devenim prea triști.

Ce valoare are viața pentru indivizii sau grupările de oameni — etnice ori sociale — din diferitele epoce, putem vedea mai clar tocmai din poziția pe care o iau față de moarte. Ce adâncime poate fi în înțelegerea vieții la acela care trece pe lângă moarte ca pe lângă un simplu accident banal? Ce bucurie adevărată de viață poate fi la acela care nu privește moartea ca un blestem al genului omenesc, căruia i s'a dat voia să știe ce e vecinicia și totuși trebuie să moară. — Pentru cel care trăește viața ca o corvoadă, sau pentru creștinul care o privește ca o ispită și ca o pedeapsă, moartea poate fi chiar bine venită; pentru cel ce se ametește în nimicurile plăcute ori supărătoare ale fiecărei zile, moartea poate fi o întrerupere, admitem chiar dureroasă, a ocupațiilor sale meschine, devenite simpatice printr'o lungă obicinuiță. Dar pentru cel care a luat viața în cel mai adânc înțeles al ei, care a vrut s'o transforme prin gândurile lui într'o rază de vecinicie, moartea e sau o durere fără de margini, sau o cumplită absurditate: sau tragedia lui Alexandru care murea la 33 de ani la Babylon pentru că îndrăznise a trăi viața așa de intens cum numai zeii au voia s'o trăiască, — sau imposibilitatea logică, din care Platon scoate nemurirea sufletului. Sufletul omenesc care s'a atins odată de cele eterne își cere nemurirea, sau, dacă nu o poate crede, se frânge într'un uriaș imn funebru ca pentru apunerea zeilor. — Toată durerea din lume nu poate ajunge pentru a plânge un suflet care în veci nu se va mai înfiora de armonia luminei din lume.

Încercând să ne dăm seama de atitudinea pe care poporul greco-roman din Pontul Stâng o lua în fața morții, trebuie să ne gândim în general cum privește moartea omul obicinuit din

toate timpurile. Un lucru e sigur: ca orice ideie tristă, moartea proprie, a fiecăruia, e dată violent la o parte din preocupările zilnice ale oamenilor: de ce să-și amărească viața zadarnic gândind asupra morții, care, oricât de târziu ar veni, tot vine și tot tristă e. La moartea altora însă gândim foarte liniștiți și putem filosofa asupra ei. Această filosofare, destul de rece și indiferentă, a celor vii, făcută în numele celor morți, pe care cei vii îi pun să vorbească, oarecum ca de dincolo de mormânt, ne-a rămas. Ce cetim în ea, e tabloul credincios al concepției despre viață a celor ce-au scris în numele morților.

Moartea e în popor o mare nenorocire: dar nu pentru cel care pleacă, ci pentru cei care rămân. Cel plecat, sau «se odihnește», sau «e în insulele fericțiilor», sau «nu mai știe nimic», desfăcându-se în elementele din care a fost alcătuit. Cei rămași însă sunt lipsiți de iubirea lui, de ajutorul lui, de munca lui: ei se răscoală împotriva morții pentru răul ce li l-a făcut lor. Viața proprie, ca și a celor ce ne sunt de folos — e un drept al nostru; ea are granițele ei fatale, pe cari le primim cu supunere; dar a muri înainte de termen?... Și gândul acesta, de a fi mai puțin trăi, nu lipsește din nicio mărturie funerară: «a trăit atâția ani, atâtea luni, atâtea zile». Cât nu sunt atinși măcar șeptezeci de ani¹, ne simțim furati de aceea ce știm că e omeneste, nu numai posibil, ci aproape firesc. De ce să ne ducem dincolo, în necunoscut, așa de repede? Pierd zeii din nemurirea lor, dacă noi trăim o clipă mai mult? Sau nu suntem aici decât pentru a da altora viața, și apoi a pieri? Noi nu avem și viața noastră? De ce luptăm așa de aprig — chiar bătrâni — pentru salvarea vieții noastre, deși viața nu mai e decât un șir de suferințe? De ce ni s'a dat ușurința aceasta copilărească de a găsi în totdeauna o iluzie, care să ne facă a suferi răbdători mai departe în viață? Nu pentru că viața le e dragă și zeilor, pentru că viața e frumusețe, e armonie, e înflorire?

Anticii erau realiști și sinceri: ei nu credeau în recunoștința de după moarte a celor ce avuseră vre-un folos după ei. Filosofia practică a vieții lor era: fiecare se gândește numai la dânsui; fă-ți singur ce dorești să ai, fie aici, fie după moarte.

¹CE. 387 (Roma): o femeie: *vixi duodetriginta per annos... quadraginta duo mecum fero flebilis annos.*

Linışter anticilor în fața morții, pornește, deopotrivă, din sentimentul de a-și fi asigurat în viața de după ei un nume bun la urmași, ori măcar nu un nume rău, și din acela de a-și fi clădit ei, încă din viață, «locuința vecinică», mormântul, pe care «moștenitorii» să nu-l atingă cu rapacitatea lor¹. Numele bun în viață nu se poate însă asigura numai prin excelarea în propria meserie, ci și prin simpatia pe care individul o inspiră unui cerc cât mai larg de contemporani. Această simpatie pleacă dela posibilitatea de adaptare a propriului suflet la sufletele celor dinprejurul nostru, de la înțelegerea binevoitoare și de la graba de a ajuta, ce o manifestăm față de aproapele. De obicei oamenii sunt foarte greoi în gând ori faptă pentru binele semenilor lor, iar egoismul lor, continua preocupare de ei înșiși, îi face incapabili de a înțelege pe cei din jurul lor, fie că aceștia le-ar fi de folos, fie că i-ar da de osteneală. Cu atât mai mult dară strălucesc prin bunătatea și filantropia lor cei puțini cari trăesc și pentru aproapele. Viața antică silea mai mult ca aceea de azi la sociabilitate și prietenie în cerc larg. Ea îndemna pe individul izolat mult mai energic ca astăzi la părăsirea singurătății lui: contemporanii ofereau atât de multe și mari onoruri celor cari făceau un bine societății, cluburilor, lor, încât puțini egoiști puteau rezista ispitei de a-și vedea din viață, îndată după darul făcut, statua ridicată în agoră, numele strigat pentru laudă și încoronare la serbători, gloria asigurată în viața aceasta și după ea. Sunt nenumărate documentele din Pontul Stâng asupra vieții în comun, în asociații religioase, pe numele diferiților zei, luați de fiecare grup social, ori etnic, ca patroni cerești speciali, în viața de aici și în cea viitoare, Sarapis, Isis, Heros, Dionysos Baccheus, Silvanus, etc. Nu numai la orașe, ci și la țară², găsim tovarășii de acestea, cari își au ca prim scop petrecerea în comun la diferitele sărbători și înmormântarea onorabilă, cu îngrijirea continuă, anuală, de către societate, a mormântului, după trecerea la cele vecinice. Viața în comun dădea firește și atunci ca și azi, prin veselia ei ușoară, prin perfectă nivelare a sufletelor până la reducerea lor la cea mai simplă expresie, un sen-

¹ Cf. aproape pe toate monumentele funerare formula: H(oc) M(onumentum) H(erēdem) N(on) S(equetur).

² Vezi d. p. pe *consacrari Săbăni Săbăni de la Ulnactum Cetatea Vinetum*, II 2).

timenț de beatitudine specială tuturor celor cari participau la ea. Prietenii cari se alcătuiau între diferiții tovarăși, după simpatii mai intime născute între ei, nu erau mult deosebite în cuprinsul lor sufletesc de tovarășiile cele mari și peștrițe. «Prietenul» e numit într'o inscripție de prin părțile Histriei¹ *ἐταρος* — «tovarăș»; «tovarășului dorit», în amintirea «dulcei prietenii pe care a despărțit-o moartea», îi ridică prietenul rămas în viață stela funebră². Versurile pe care le închină acesta, nu cuprind nimic mai intim, afară de cele citate. Tôt amintirea petrecerilor și necazurilor trăite împreună, tôt recunoștința unor servicii reciproce, tôt potrivirea ușoară a diferitelor plăceri, capricii, ori preferințe gargantuesci, îi unea și pe prietenii intimi ca și pe tovarăși din thiasuri. Eră și greu să fie altfel. Nu devin doară relațiile dintre prieteni din ce în ce mai superficiale, chiar între suflete alese și subtile, pe măsură ce prietenii devin mai maturi în vârstă și experiență? Tânărul încă necopt, oricât de bogat sufletește ar fi, are nevoie de o oglindă: el vrea să se vadă înțelept și frumos; singur nu poate. Cu vremea el observă însă că și celalalt urmărește acelaș lucru și că din comunicarea ca o confesiune, a celor mai fine vibrări, nu iese o pătrundere reciprocă entuziastă a celor două suflete. Ceia ce e în noi cu totul imaterial, neexpresibil în forme bine definite, obiective, ceea ce e propriu zis vecinical individual, neasimilabil altor suflete, are nevoie mereu de o primire așa de iubitoare, dedicată, fin-impresionabilă, încât asprimea relațiilor efective din viața alungă chiar între prietenii cei mai înrudiți electiv acest parfum specific al ființei unice, deplin deosebite de cele dimprejur, în ladâncul tainic al sentimentelor, pe cari, neînțelese de nimeni, le luăm cu noi, immaculate de atingerea cu aproapele, înapoi în lumea, din care sufletul nostru, neapropiabil de cele pământești, le-a adus cu dânsul.

Asigurat prin viața în turmă, omul ia în fața morții o poziție mult mai ușurată decât dacă ar fi lăsat izolat înaintea ei. El nu se mai teme așa de cumplit de moarte, simțindu-se oarecum ocrotit de tovarăși săi; dimpotrivă, îndrăznește chiar a o des-

¹ Adusă la Tulcea, nu se știe de unde, mai probabil însă de la Histria, decât d. p. de la Tomi, care e prea departe.

² AEM. VI, 46, 95.

prețui, firește preamărind viața: «căci după moarte nu va mai fi nici răs, nici joc, și nicio plăcere»¹. Pentru partea ei de veselie și desfătare viața e neprețuită față de moarte, oricât aceasta ar fi liniște deplină față de osteneala continuă de aici. Sufletul nu și-l simte doară omul simplu nici aici, ci numai trupul; moartea însă sfărâmă trupul; toate plăcerile lui — așa de ispititoare și adormitoare întru sațietatea simțurilor — dispar odată cu viața. Caută dară și degustă viața și nu-ți face niciun gând negru pentru ce va fi dincolo. Unii antici, mai slobozi la vorbă, chiar nici nu se știesc a glumi pe pietrele lor de mormânt asupra vieții și morții: «de câteva ori am murit», zice un actor tragic din Pannonia superioară «dar niciodată ca acum»², iar un veteran roman mort în Pisidia, pune să i se scrie pe mormânt: «cât am trăit, am băut bucuros; beți și voi cari trăiți»³. Fatalismul de o parte, epicureismul de alta, dau omului simplu, nu arare ori, un aspect cu totul brutal, în ce privește nesimțirea lui în fața morții și trivialitatea materialist-utilitară în fața vieții: «ce-am mâncat și ce-am băut, atâta e al meu», zice un roman din Italia pe piatra lui funerară⁴, iar un altul: «nu te mânia; te sfătuiesc să bei băutura caldă; toți murim»⁵. Un illyro-roman din Delminium zice: «cât am trăit, am fost vesel, plăcut prietenilor; acuma zac amorțit; aici se odihnesc oasele mele»⁶, iar un roman din Roma zice, aproape și în forma poetică horatiană, în orice caz perfect credincios epicureismului poetului: «prieteni cari cetiți, turnați-vă vin, vă învăț eu, și beți departe de mormânt, încununându-vă cu flori, și nu refuzați fetelor frumoase întâlnirile Venerei; că pe toate celelalte după moarte le înghite pământul și focul»⁷. În adevăr cercetarea asupra vieții și morții poate părea vulgului realist și practic deadreptul naivă: «ce suntem ori vorbim, ce-i în sfârșit viața noastră? Cu o clipă înainte a trăit omul cu noi și, iată-l, nu mai este; stă numai

¹ CE. 186 (Italia).

² CIL. III 3980 (Siscia); *aliquoties a/s mortuus sum, sed sic nunquam* (se recomandă ca *magister mimariorum*).

³ CIL. III 293 Col. Antiochia Caesaria.

⁴ CE. 187.

⁵ CE. 118 (Iteramua Liris).

⁶ CE. 77.

⁷ CE. 856. 12 sqq. (Roma).

piatra și numele; urme, niciuna: Ce adică e viața? Zadarnic să te ostenești a cerceta¹. Nu ne e dat să știm nimic din ce va fi cu noi după moarte. Viața însă putem să ne-o facem cât mai plăcută. Să nu pierdem dară vremea cu gânduri melancolice, ci să petrecem.

Poporul nu prea are însă vreme de petrecere. El trebuie să muncească zi de zi până ce cade obosit și nu-și mai dorește altă decât odihna. Dar poporul are marea binefacere a serbătorilor.

Ce înseamnă o serbătoare nu va putea niciodată înțelege cel ce e totdeauna oșios: păstorul ori vânătorul n'are serbători, — nu simte nevoia lor. Numai omul legat de munca orânduită, agricolă, manuală, industrială ori negustorească, poate prețui instituția prin excelență idealistă a serbătorilor. O serbătoare nu e atât încetarea lucrului și odihna trupului, cât e jertfa făcută zeilor: o zi de lucru desființată în onoarea lor, pentru ca ei să binecuvinteze munca oamenilor. Căci zadarnic se ostenește omul, dacă zeul e protivnic: el lovește cu nerodire tot ce a muncit, tot ce a vrut să creeze, muritorul. De aceea omul se purifică de petele muncii sale, se îmbracă în haine proaspete, se face cât mai frumos, pentru a fi vrednic de comunitatea cu zeul, în special concretizată prin jertfa pe altar, din care o parte e a zeului, cealaltă e a muritorilor: la banchetul comun al zeului cu oamenii aceștia trebuie să se apropie de zeu cât mai curăț și mai frumoși. După închinarea la zei urmează petrecerea proprie a oamenilor: cântece și jocuri, ospete copioase, mulțămire a simțurilor. La suflet n'au nevoie oamenii să se gândească: înțâiu, pentru că aceasta e grija zeilor, iar, al doilea, pentru că de geaba ar face-o, tot nu pot ști și nu pot ghici nimic. Totuși dispoziția sufletească pe care o creiază aerul de serbătoare e mult mai ridicată decât aceea din zilele de lucru. Dacă nu se poate bucura de gândul abstract, poporul se bucură măcar de artă: arta lui simplă: muzică, teatru, procesiuni solemne, întreceri la jocurile atletice. E măcar aceasta o înobilare a ființei lui, altfel așa de obtuse la orice ce e fără utilitate imediată.

Ca tot ce e superior omenească, și serbătorile au fost — crede poporul — înființate de zei. Ele sunt, ca și munca orânduită, ca arta de a face pământul roditor, ca minunea de a crea focul care

¹ Cf. Sili (Roma).

topește metalele, un dar al zeilor. Tocmai de aceea însă, fiecare trib elenic ori barbar își are — pe lângă eventualele serbători generale: ca acele panelenice — serbătorile lui deosebite; zeii fiind diferiți la diferitele triburi, și serbătorile sunt altele. Grecii din Pontul Stâng se întorc în vremea pacinică romană din ce în ce mai mult spre viața rurală; teritoriile lor roditoare din lăuntru Thraciei și Scythiei Mici, lucrate mai înainte numai de Thraci sunt lucrate acum și de Greci: sunt pline satele din Scythia Minor cu «senatori» din Histria ori Tomi, cari trăiesc la țară făcând agricultură¹. Romanii din Pontul Stâng sunt la rândul lor, de la început, în marea lor majoritate proprietari rurali. E firesc dară, ca în viața Greco-Romanilor din Apusul Mării Negre unele din serbătorile cele mai de frunte să fie de caracter rural²; Darzaliile greco-thrace dela Odessus, Diombriile de la Callatis, Rosaliile romane, primite pretutindeni, în orașe ca și la țară, cu entuziasm. — Serbătorile rurale însă au un caracter mult mai idealist ca acele orașenști. Întocmai cum serbătorile contemporanilor noștri de la orașe sunt — față de serbătorile țeranilor — numai niște recreații igienice, de caracter, nu religios ori estetic, ci pur sanitar, tot astfel serbătorile orașenilor greco-romani, de natură religios-socială, erau mult mai reci, mai sportive, mai goale de sens poetic-religios, decât serbătorile Greco-Romanilor țerani. O serbătoare ori un joc cere și o anume primitivitate copilărească a sufletului, care să facă din fiecare credincios un personaj foarte grav, incapabil de glumă asupra propriei acțiuni rituale ori a propriului joc, un copil care să creadă că tot roșul vieții lui în acel moment e de a împlini strict conform tradiției ceremonia ori jocurile la cari ia parte. De această minunată armonie stilistică între joc și seriozitate nu sunt capabili orașenii în deobște inclinați spre scepticism și ironie.

¹ Senatori din Histria: la *Ulmelum* (*Cetatea Ulmetum* I, inscr. nr. 2), la Chiucucchioi (CIL. III 12489: *consistii regione Histri muneraque fecit Histro in oppido archontium et aedilicium et sacerdotium at Liberum*), la Casapchioi (CIL. III 14449). Senatori din Tomi, în vici-i din teritoriul rural: un cavaler roman, *buleuta Tomitanorum* (CIL III 7543), de 65 de ani, *statuam vivus sibi posuit*; un vete. an, *buleuta Tomitanorum se vivo sibi et coniugi suae memoriam fecit in praedio suo* (CIL. III 770), — etc.

² Asupra serbătorilor din Pontul Stâng nu e locul de a insista aici. Vezi aduce tot materialul în *Histria* I; cf. deocamdată cele comunicate în *Germaniadin Callatis, Histria* IV și *Cetatea Ulmetum* II 2.

Dintre toate serbătorile agreste cele mai general-răspândite erau serbătorile din mijlocul verei, celebrate în cinstea și spre pomenirea răposaților, la mormintele lor: *Rosaliiile*, aduse din Italia de coloniștii romani¹; s'au răspândit repede în tot ținutul thracic dintre Marea Egee și gurile Dunării. Serbătoarea era deosebit de simpatică Thracilor, cari credeau — toți — în nemurirea sufletului, pentru că ea presupunea, măcar în forma modestă a somnului blând, o existență a ființei noastre și după moarte. Răposatul devenea în lumea de dincolo un geniu protector al celor rămași dincoace, un *erou*², căruia i se aduceau jertfe cum se aduc semi-zeilor și demonilor subpământeni. La *Rosalia* aveau loc în toate târgurile și satele greco-thraco-romane din Pontul Stâng marile sărbători cu praznice, pentru vii și morți³ deopotrivă; «banchetul funebru», așa cum se vede reprezentat pe mai toate pietrele de mormânt din părțile noastre morții cu vii la un loc, — devenea la «sărbătoarea trandafirilor» o realitate. Întâlnirea veselă la morminte cu cei răposați, participarea la banchet a celor morți, prin vinul și celelalte bună-tăți ce li se turnau ori așezau pe morminte, împrietenea pe om cu ideea morții, îi dădea putința să înțeleagă moartea ca o blândă odihnă, îi crea o seninătate sufletească cu totul nobilă, înfinit superioară scepticismului brutal al orășenilor, mai culti — și ca atare raționaliști — dar mai materialști și epicurei decât țărani.

Conceptia greco-romano-thracă despre moarte, așa cum se exprimă în sărbătoarea Rosaliilor, răspunzând deplin modestului ideal popular despre viața de după moarte, a rămas biruitoare chiar asupra Creștinismului. Până în ziua de azi țărani daco-romani sărbătoresc Rosaliile în acelaș chip ca acum două mii de ani. Ideea creștină despre nemurirea sufletului n'a putut trăi în popor decât ca temă de povești superstițioase, asemănătoare poveștilor păgâne despre iad și despre demonii răufăcători, — întocmai cum nemurirea sufletului predicată de filosofia și teologia tradițională greco-romană, care făcea din fiecare răposat

¹ Cf. *Historia* IV, p. 637 și nota 4.

² Răposatul în floarea vârstei e un *véos épous*, un erou tânăr (*véos épous* *ἐπιγαμίου ἄνδρος*) (cf. Kalinka, *o. c.*, nr. 286 și 287); trupul lui nu e oboșit de vârstă, iar sufletul e fără suferință (*ibid.*, nr. 335).

³ *De inferi manes* = morții; *superi* = vii.

un «zeu subpământean», tovarăș al lui Hades și al Persephonei, nu avuse în popor decât un rol poetic, ori, iarăși superstițios-anechdotic.

Odată cu moartea și orășeanul și țărănul din Pont, socot orice bucurie, orice desfătare, încheiată. Viața e totul. Moartea nici măcar durere nu e ¹. În «casa cea vecinică»² — asta e mormântul — răposatul doarme întru vecinicia timpului³: «aceasta e casa eternă; aici sunt așezat, aici voi fi întotdeauna»⁴; sufletele, «Manii» «odihnesc» în «noaptea liniștită»⁵, toți împreună, după neamuri, așa cum au fost așezați cu pioasă iubire: fii și urmași lângă părinți și strămoși⁶. E strămtă casa cea vecinică, dar dacă pământul nu apasă prea greu, somnul răposaiților va fi senin: «și acum vă rog, dacă respectați Manii, doriți-mi toți, numelui meu, numai: țărâna ușoară»⁷. De aceea își doresc toți cei vechi înmormântarea într'un sarcofag: pereții lui de piatră, de pământ ars, de plumb, de marmoră, ori de granit, ocrotesc scumpul trup închis înăuntru, spre a nu fi zdrobit de pământul greu ce-l va acoperi: e, inconștient, dela primul om care a născocit locuința aceasta a trupului, suprema pietate pentru chipul nostru pământesc, de care a fost legat tot ce eră mai propriu al nostru în viață, și care nu se poate închipui nici dincolo de viață ca distrus cu totul, ci rămânând mai departe și sufletului, umbrei noastre cu chip omenesc, întru eternitate.

«Viața e totul». Dar ce cuprinde viața? Înainte de toate mult zgomot și multă agitație, care numai dă iluzia vieții, fără a fi viața: întocmai cum tăcerea și singurătatea dă iluzia morții, fără a fi de loc moartea. Pentru om viața e, înainte de toate, simțirea în dreapta și în stânga a aproapelui: că omul e prin excelență un animal sociabil, se demonstrează nu prin opera păcii

¹ Cum zice o inscripție din Aquileia: „sau mai bine nu plângeți: nu e nimic rău, unde nu e nimic: *nil mali est, ubi nihil est*» (CE. 214).

² *Domus aeterna*, în inscripțiile latine; οἶκος αἰώνιος ori ἔρως, în cele grecești (cf. exemple la Kaiinka. o. c., col. 332).

³ Cf. CE. 481 (Gallia).

⁴ CE. 434 (Pisaurum — Umbria).

⁵ CE. 467, 8 (Roma).

⁶ CE. 473, 9 sq. (Mediolanium).

⁷ CE. 476, 8 sq. (Roma). De altfel sunt fără număr inscripțiile funerare latine, cari poartă lacheerea *sic tibi terra levis*: «fie-ți țărâna ușoară».

— care are numai foloase chiar pentru individul izolat — ci prin opera războiului; animalele nu poartă războaie: conflictele lor sunt individuale, pricina conflictului fiind individuală; oamenii poartă războaie și indivizii mor cu entuziasm pentru motive total străine de binele lor personal: au murit o vreme, în războaie groaznice, pentru a face să biruiască cutare credință religioasă; astăzi mor pentru ideea națională; mâine, când naționalitatea va ajunge ca și religia o chestie de conștiință a individului, vor găsi altă idee, pentru care să poată muri în comun: omenirii îi trebuie în totdeauna o idee pentru care să sângereze: fără sânge nu e nobleță; pacea ca atare nu e decât odihna între războaie. Omul obicinuit preferă să moară în comun decât să trăiască în singurătate: el nu poate visa cu ochii deschiși și nici nu-și poate construi o lume proprie, care să-i dea impulsul vieții — activitatea și gândul — așa cum i-o dau ciocnirile cu semenii lui în mijlocul societății. Oricât de înăbușitoare ar fi viața în societate, ea e totuși bucuros primită de individ, numai să nu simtă golul iremediabil al singurătății, să nu fie silit a hotărî prin el însuși ce să facă cu propria lui ființă. Din când în când viața aceasta în turmă are clipe în adevăr sublime: e atunci când vezi întreaga masă de trupuri vibrând violent, ca o mare furtunoasă, pentru un gând, care a reușit s'o cucerească, s'o sugestioneze, să inspire un foc suprauman chipurilor așa de lipsite de expresie din zilele obicinuite. Altfel, viața în turmă e, ca și la crabi, ca și la oi, o înghesuială a indivizilor unii în alții, — la oameni încă mai mult, o apăsare a unora asupra altora, până la turtirea celui slab, o forfoteală gălăgioasă și absurdă. Posibilitatea de a se liberă din acest haos, dă chiar omului simplu o oarecare bucurie: țărânul deprins cu spațiile largi, unde rămâne aproape în singurătatea ideală a filosofului, asimilându-și, inconștient, ritmul vieții sale cu ritmul naturii, se simte ușurat când se desface de mulțime: dar instinctul de societate îl împinge și pe el curând înapoi în îmbulzeală.

Privită sculptural viața fiecărui om este mult mai simplă și clară decât dacă e privită literar. Vorba e un material prea inconsistent, prea apăsător și aproximativ, ca să poată redă pregnant, exact și tăios adevărul estetic ori metafizic. Noi azi am pierdut obicinuința de a privi și cerceta *nudul* spiritual. Grecii din vremea clasică puteau redă și nudul trupesc și pe cel sufle-

tesc, pentru că erau pregătiți sistematic întru gândirea plastică. Ca și trupurile, sufletele omenești sunt foarte asemănătoare: numai mici amănunte le deosebesc unele de altele: înțelegerea sculpturală nu exagerează aceste amănunte, fiindcă ar crea monștri; înțelegerea literară exagerează amănuntele din cauza neputinței ei de a redă ce e prea fin, și creează de fapt demoni, nu oameni. Agamemnon, Clytaemnestra, Antigone, Orest, sunt oameni. Fetele lui Lear, Lady Macbeth, Hamlet, Iago, sunt demoni. — Viețile diferiților indivizi sunt deosebite între ele, potențial nu anecdotic, numai prin calitatea sufletului. Precum la unele trupuri les oasele ori atârnă cărnurile, lipsind fluidul acela intim al materiei umane, care ține încordat, ca o vargă de oțel, fiecare mușchiu, tot așa sufletele sunt moi, lălâi, sau tari și pătrunzătoare, — cu toată scara calitativă infinit de gradată, dintre cele două extreme. — Viața în societate e caracteristică prin uniformitatea ei, provenind din predominarea cantitativă a sufletelor de mie. Lipsa de suflete tari, dominatoare, în mijlocul unei societăți, duce la totala trivializare a vieții în comun. Dimpotrivă sufletele energice, creatoare, dau chiar mulțimii o vibrație sufletească mai sonoră. Iată un exemplu asupra vieții și morții. Contemporanii lui Eshil au fost, toți — am putea zice — niște eroi: fiecare atenian a plătit atunci cât mii de orientali. Pe pietrele funerare ale acestor eroi nu sunt însă decât două nume: cutare al lui cutare, — cel mult și patria. — Contemporanii — burghezi — ai lui Apollonios din Tyana scriu pe pietrele lor de mormânt laude cari n'ar fi prea mari nici chiar pentru Temistocle ori Pericle. Deosebirea vine de acolo că idealul social nu era dat în secolul al V-lea a. Chr. de cei mulți — cari și atunci erau doritori de puțină muncă și multă desfătare și glorie — ci de cei puțini, cari gândeau în stilul simplității dorice. Când rasa celor tari s'a stins, cei moi au apropiat viața din ce în ce mai mult de nivelul sufletului lor.

Greco-Românii din Pontul Stâng trăiau, ca toți anticii, infinit mai mult decât noi, în societate. Epoca lor, după câte știm, nu pare a fi fost turburată de prezența vre-unor suflete prea tari, cari să-i scuture din beatitudinea banalității lor. Greco-Românii din Pont își aveau viața foarte ocupată de multele manifestări ale activității publice, iar isprăvile celor mai modești — ca suflet — dintre dâșii, puteau avea un răsunset enorm — materia,

și moral — dacă erau îndreptate spre satisfacerea dorințelor societății lor: petrecerile, jocurile, fastul monumental. Oamenii aceștia se simțiau foarte importanți prin aplauzele ce căpătau dela contemporani și viața proprie le era foarte prețioasă. A o pierde înseamnă a pierde totul.

Viața Greco-Romanilor din Pont era foarte plină. Cu toate că nu mai existau state libere, ca în vremea clasică, având tot mecanismul complicat al unui organism politic complet: cu funcțiuni numeroase deliberative și executive — în ale afacerilor interne și externe, în special în legătură cu războaiele nesfârșite în cari trăiau, — totuși Grecii din Pont dădeau o așa amplitudine autonomiei municipale pe care le-o dăruiseră noi lor ocrotitori, Romanii, încât noi azi văzând numeroasele decrete pe care «consiliul și adunarea poporului» le dădea la fiecare prilej, fie pentru cutare îmbunătățire edilitară ori infrumusețare monumentală, fie, mai ales, pentru onorarea propriilor cetățeni ori a străinilor — Greci, Thraci și Romani — de cari orașele aveau nevoie pentru binele ce li-l puteau face, avem iluzia că ne aflăm încă în niște state libere grecești, unde cetățeanul, de multa ocupație ce o are ca factor politic, aproape nu mai are vreme să se ocupe de ale lui. De altă parte viața în asociații religioase, ori în cluburi social-economice, formă alte mici «state în stat» cu magistrații, preoții, «senatul» și «adunarea» lor, speciale: nu numai cetățenii deplini, greco-romani, și libertății, dar chiar sclavii aveau prilejul să ia parte la viața publică: vedem de pildă ca membri activi ai asociațiilor religioase sclavi purtând atributul distinctiv ca atare, de φιλότειμος¹. De asemenea femeile iau o parte foarte activă, în special în asociațiile religioase², ca «mame»³ ale colegiilor, ca preotese⁴, ca simple membre, iar onorurile publice ale soților ori părinților lor sunt un motiv ca și ele să fie distinse în chip public cu diferite

¹ Cf. *Histria* IV, p. 603. V. și în CIL. III 1532 — un servus. . . . coniugi (l) b. m. p.

² O inscripție din Tomi ne face cunoscut un thiasos dionysiac numit după o femeie, Paso (AEM. XI 48, 60; cu adnotările lui Reisch) Πασοῦς... θιασοῦς.

³ AEM. XI 44, 57: μητηρ δειδροφόρων; cf. CIL. III 7532; tot din Tomi.

⁴ AEM. VI 22,45 (= Cagnat IGR. I 602): ἱερασαμένη μητηρ θεῶν (Tomi).

onoruri¹. Greco-Romanii din Pont, ca de altfel pretutindeni aiurea în acea vreme, erau încă de copii scoși în viața publică și educați special spre a fi toată vremea atârănători de această viață, găsindu-și numai în ea tot rostul existenței lor. Copiii, cari erau instruiți foarte îngrijit de maestri și învățători speciali, aleși de popor și plătiți cu leafă fixă anuală -- în școli publice² -- nu erau lăsați întru fireasca modestie a vârstei lor, ci, singuri, sau împreună cu efebii, ei formau colegii speciale, iar la marile sărbători, cu jocuri, luau parte la întreceri asemănătoare cu acelea între oamenii mari³; astfel încă de copii anticii din vremea aceasta se deprindeau cu onorurile publice: tot ce e ambiție și vanitate, zădărnicie a lumii, le devenia hrana neapărată a sufletului lor: valoarea vieții acestor oameni creștea în măsura înfruptării lor din plăcerile faimei. -- Ajunși la 18 ani copiii deveneau efebi; ei formau atunci un stat în stat: asociația efebilor, sub prezidenția efebarchului ori a unui gymnasiarch special, singuri, ori împreună cu bărbații tineri -- oi véot -- dând decrete pentru lauda publică la sărbători a cutărui personaj care a făcut vre-un bine clubului lor; ceremonii speciale în onoarea lor; loc de frunte în teatru și la sărbători, etc. -- La fel, în sfârșit, colegiile după vârstă, marile asociații generale-cetățenești, cu scop cultural, «tinerii» și «bătrânii», oi véot și oi yépoτες, cari, în special cei din urmă, organizați în gerusii, un fel de senat de caracter quasi-official, exercitau în orașele grecești o autoritate cultural-religioasă capitală⁴. Coroane de măslin, de dafin, de plop, de iederă, coroane de aur, busturi ori statui, portrete pictate, -- foarte bogată era varietatea onorării pe care reciproc diferiții cetățeni din feluritele asociații pe vârstă, sau asociații religioase, ori din senatul și adunarea cea mare a poporului, și-o acordau, spre mulțămirea tuturora, dar mai ales a celor

¹ E cazul Sossiei Africana, soția agoranomului Quietus și fiica lui G. Julius Africanus, în Tomi: AEM. VI 22, 45 cu XVII 92, 21 -- Cagnat IGR. I 602 și 640.

² Pentru materiile predate în aceste școli, avem dovada monumentală despre învățarea pe de rost a cântecelor lui Homer -- mai ales, de sigur, a Iliadei -- în cărămida dela Romula AEM. XVII 81,1.

³ Cf. cele ce-am spus în această privință în *Gerusia din Callatis*, passim.

⁴ Vezi pentru toate *Histria IV*, p. 598 sqq. și *Gerusia din Callatis*.

cari odată onorați socoteau că nemurirea bieteii lor ființe pământeste e asigurată¹.

Cetățeanul din Pontul Stâng — ca pretutindeni atunci în lumea greco-romană — avea despre sine gândul că fără contribuția lui personală de bani, muncă sau discursuri, patria ar fi mult mai slabă și întreg imperiul ar decade. Firește, e de făcut deosebirea între locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stâng și locuitorii orașelor. Toată agitația privește pe aceștia din urmă; dar nu trebuie uitat că cei dela țară socoteau ca un ideal viața celor dela oraș și la prima posibilitate căutau a li se asemăna lor. Un cetățean din Pont are — afară de ocupația sa particulară, pentru câștigarea existenței, ocupație simțită în totdeauna ca o corvoadă, nu ca o plăcere — nenumărate datorii publice de îndeplinit: are a lua parte la adunarea poporului în piață, la adunarea thiasului (religios) din care face parte, la adunarea colegiului (social) de *ἄνθρωποι* (în care trebuie să fie înscris orice greco-roman conștient de propria sa importanță), la adunarea «senatului» orașului — dacă e și în această corporație, — are a merge în gîmnasiu la exerciții, are a lua parte la nenumăratele sărbători, procesiuni, întreceri, reprezentări în teatru și circ; are a fi eventual preot, magistrat ori ambasador al cetății; are a executa cutare lucrare de interes general, făcând parte din comisia de aprovizionare cu grâu a orașului, ori din comisiunea pentru repararea portului, a întăririlor cetății, din comisiunile nenumărate pentru executarea diferitelor monumente onorifice, pentru înălțarea numeroaselor temple, din comisiunile pentru alegerea de instructori, gramatici, retori și maestri de diferite arte musico-gymnice la școl le publice, etc., etc.². Suprema satisfacție a unui cetățean din acest timp e să fie proclamat de concetățenii săi ca «binefăcător», *εὐεργετής*, al patriei sale. Decretele onorifice pentru diferiții binefăcători ai Elenilor din Pontul Stâng, redactate în tonul cel mai călduros, cel mai plin de laude pentru jertfa materială ori pentru

¹ Cf. în *Gerusia din Callatis* decretul în onoarea lui Apollonios.

² Mai toate aceste ramuri de activitate ne sunt documentate prin inscripții chiar din Pontul Stâng, în AEM. passim (voi insistă asupra lor în special în *Histria I*), — alte ramuri ne sunt cunoscute prin inscripții contemporane din alte părți ale lumii greco-romane, la Dittenberger, *Syloges*, passim. cf. și Michel, *Recueil*.

contribuția de talent sau îndrăzneală a celui onorat, cu citarea în amănunte atât a isprăvilor cât și apoi a hotărârei «senatului și poporului» din respectivul oraș pontic, sunt adevărate îndemnuri publice la imitarea — spre binele patriei — de cât mai mulți, a celui onorat: cum zice d. p. decretul lui Acornion din Dionysopolis: «pentru ca dară și poporul să arate că cinstește pe bărbații de ispravă și cari-i sunt binefăcători, a hotărît, consiliul și poporul, ca să laude pentru toate aceste fapte pe Acornion al lui Dionysios și să-i încoroneze pe dânsul la sărbătoarea Dionysiilor cu o coroană de aur și să-i ridice o statuie de bronz și să-l încoroneze și pe viitor în fiecare an la Dionysii cu o coroană de aur și să i se dea pentru ridicarea statuei locul cel mai în vază din piața publică»¹; iar pentru onorarea eroilor morți pentru patrie, iață d. p. încheierea decretului votat de senatul și poporul dintr'un oraș vecin și strâns legat de Pontul Stâng, Olbia, pentru Niceratos al lui Papias²: «a hotărît dară consiliul și poporul, pentru ca înmormântarea lui Niceratos să fie mai pre sus de toate strălucită, să se aducă trupul lui — de pe locul unde a fost ucis de barbari — în oraș la rudele sale drepte, iar prăvăliile din oraș toate să se închidă și cetățenii să se îmbrace în haire cernite și să-l urmeze toți în rând la procesiunea lui funebră și să fie încoronat de popor la îngroparea lui cu o coroană de aur și să i se ridice și o statuie ecvestră în locul pe care-l vor alege consăngenii săi și să i se pue această inscripție: «Poporul, lui Niceratos al lui Papias, binefăcător din moși-strămoși și îndeplinitor norocos a nenumărate bunătăți către cetate, pentru virtutea lui și pentru binefacerea lui către popor»; și să-l încoroneze pe dânsul și în fiecare an la adunarea pentru alegerea magistraților și la jocurile de hippodrom închinat lui Achilleus după oracolul zeului pythic, pristavul vestind după cum sună inscripția statuei; și să se scrie și tot decretul acesta pe o stelă de marmoră și să se așeze în locul pe care-l vor alege consăngenii lui Niceratos, pentru ca și ceilalți cetățeni să devină mai zeloși întru binefacerile către patrie, văzând pe binefăcători împodobii cu onorurile cari li se cuvî»³.

¹ Dittenberger, *Sylloge*², I 342,43: vremea regelui Burebista.

² Idem. *ibid.*, I 324, 23: sec. I a. Chr.

³ Cf. pentru această educativă dorință, și inscripția din Tomi, cam din aceeași epocă (a regelui Burebista) la Dittenberger, *Syll*², II 329, 44.

Și cu cât fiecare cetățean, bogat ori influent, știa că și el, la rândul lui, va avea a fi laudat pentru faptele sale, cu cât fiecare cetățean sărac își simția viața proprie făcută mai frumoasă ori mai plăcută prin darurile ori binefacerile celor bogați și puternici, cu atât entuziasmul cu care binefăcătorii erau laudați și răsplătiți în chip public era exprimat în accente mai călduroase, mai pline de recunoaștere a meritelor personale — fără teama de a se atribui prea mult puterilor unui singur om și a se defăimă comunitatea cetățenilor — cu atât dară satisfacția intimă a binefăcătorului, bucuria de a fi dat din al său, eră mai deplină. Decretele onorifice pentru Aristagoras al lui Apaturos, din Histria¹, pentru Apollus al lui Niceratos și Poseidonios al lui Geron, din Tomi², pentru Apollonios din Callatis³, pentru Acornion al lui Dionysios, din Dionysopolis⁴, pentru Aischrion al lui Poseidippos, din Apollonia⁵, etc., etc., ne stau dovadă de sinceritatea aproape naivă cu care Grecii din Pontul Stâng se scădeau pe ei înșii în lauda fără sfârșit a binefăcătorilor lor.

Cu cât Pontul Stâng se asimilă mai mult imperiului roman, cu atât grija de orașele de-aici trecu mai mult în sarcina guvernatorilor romani, iar cetățenii avură mai puțin de făcut pentru gloria lor și mulțămirea contemporanilor: câte-o fântână, câte-o bucată din zidul cetății, stricat în vre-o năvălire barbară, câte-un mic monument ori templu; mai ales însă «binefăcătorii» din vremea Imperiului dau bani dărilor asociații particulare — religioase ori sociale — pentru ca să celebreze din venitul anual al respectivului fond, cu mai mult fast, praznice copioase și veselie, fie sărbătoarea unui zeu, fie sărbătoarea morților la morminte, — Rosaliile, la locul de odihnă de veci a donatorului. Pentru că meritele «binefăcătorului» devin mai modeste, laudele însă nu scad; coroanele de aur și statuile continuă a fi decretate acestor dăruitori de grâu pentru sărăcime, de vin la banchete, de untdelemn pentru gymnasii și palestre, de da-

¹ Dittenberger, *Sylloge*² I 325.

² AEM. XIV 22, 50 (și la Dittenberger, *o. c.*, II 529).

³ *Gerusia din Callatis*, p. 60 și urm.

⁴ Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 86., nr. 95; cf. Dittenberger, *o. c.*, I 342. (Citez mereu ed. 2, lipsindu-mi aici ed. 3).

⁵ AEM. X 164, 6.

ruri în aur, podoabe ori lucruri de artă în marmoră și bronz pentru templele zeilor și ale împăraților ¹.

Dar nu numai viața sufletească externă a Greco-Romanilor din Pont era determinată toată de legătura cu societatea, ci însăși problema capitală a unei conștiințe omenești, credința intimă a fiecăruia — pentru ocrotirea lui de rele în lumea aceasta, ori, eventual, salvarea sufletului în cea viitoare — întru misterul, vrăjitoria ori cultul tainic al cutărui sau cutărui zeu, nu era căutată în comunicarea singuratecă cu preotul, ci tot în tovarășia colectivității întru aceeași credință; «sfințele taine» păgâne: «botezul» întru Isis ², «împărtășania» întru «zeii din Samothrake», Dionysos, Demeter, Cybele, Mithras ³, erau luate în comun.

Valoarea acestor inițieri era astfel pur formală. De altminteri chiar diferitele mysterii antice nu au atât în vedere salvarea sufletului după moarte, cât norocul din lumea de aici: întocmai precum întrebările puse oracolelor priviau tot împrejurările practice individuale ori colective, la cari zeul avea a da sfaturile cele mai favorabile ⁴.

Nici-una însă dintre bucuriile vieții în societate nu putea egală pe aceea, pe care cel de pe urmă cetățean din Pont o putea avea la sărbătorile cele mari ale zeilor, Apolloniile, Dionysile, Diombrile, Darzaleele, Caesareele, Panegyrefe, etc. ⁵, la cari: se făceau întreceri între copii, ephebi și bărbați, în diferitele jocuri, ca la marile întreceri de la Olympia ori de la Delphi, în lupte gimnice de tot felul și în concursuri artistice, — se dădeau de către diferiții «binefăcători», agonotheți ori gym-

¹ Vezi pentru documentarea tuturor acestor mici amănunte, *Zidul cetății Tomi, Istoria IV, Gerusia din Callatis* și, mai ales, cât de curând, *Istoria I*.

² Pentru sărbătoarea Chamosynelor Isidei și pentru mysteriile ei la Tomi, cf. AEM. VI 23, 46 și Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, p. 8 sqq., nr. 3.

³ AEM. VI 8, 14, cu adnotările lui Gomperz; special pentru mysteriile lui Dionysos, cf. AEM. XI 48, 60, cu adnotările lui Reisch.

⁴ Cunoaștem din Pontul Stâng pe Odessitani și pe Dionysopolitani mergând ca theori și mysti la templul și oracolul lui Apollon Clarios din Notion: vezi inscripțiile, pomenind și inițierea la mysterii, la Macridy, *Antiquités de Notion II, în Jahreshefte d. oesterr. arch. Inst.* XV, p. 50 sq., nr. 15 și 16.

⁵ Cf. *Gerusia din Callatis*, p. 72 și urm.

nasiarhi, uriașe banchete întregului popor, — se organizau de către slujitorii lui Dionysos, asociați în companii călătore, reprezentății în teatrele de aici¹, — se dădeau în «stadii» mari «lupte de tauri»², etc.

Lă aceste desfătări, cari făceau pentru oamenii simpli viața în adevăr vrednică de trăit și la cari alergau, firește, și cât mai mulți dintre locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stâng, poporul simțea așa de adânc bucuria vieții în societate, în căt idea morții, adică a renunțării la toată această strălucire și încântare, îl umplea de groază și îl făcea să exclame împreună cu filosoful epicureu: «sorbește din plin plăcerea de-acum și ferește-te de a cerceta ce va fi mâine».

«Viața e totul»: cel răposat nu poate fi mai drept prețuit și mai sincer plâns decât dacă trecătorul știe cine-a fost el și ce-a fost, în viața de aici. Fiecare piatră de mormânt greco-romană e un imn al vieții: unii spun numai ce-au pierdut plecând la umbre, alții însă spun și însăși lauda vieții, preamărind-o ca biruitoare a morții prin cultul amintirii faptelor omenesti; toți, deopotrivă, se atârnă de viață, cred în ea cu desperare: este cu neputință ca odată cu moartea întreaga noastră ființă să dispară în pulbere și uitare: «moartea ne poate lua viața, corpul piere, dar rămâne renumele nostru puternic după noi — numele nostru e în gura tuturor, trăește, e pomenit, citit, laudat, iubit...»³. Trecătorul e îndemnat să citească epitaful: aflând cine a fost cel răposat, el îl va lega din nou de viață, îl va învia oarecum încă odată, va birui nimicnicia: «aici sunt așezate oasele poetului Pacuvius; voi am să nu fii neștiutor de aceasta; fii sănătos», zice inscripția funebră a vechiului poet latin⁴, și un olar din Roma repetă întocmai chemarea și dorința lui Pacuvius, pe numele său, perfect necunoscut...⁵. Inceputul vanității omenesti stă în această iluzie despre perennitatea amintirii, renumelui, gloriei.

¹ Vezi inscripția dela Tomi, AEM. XI 43, 56 și cf. A. v. Domaszewski în AEM. IX 130, 98, și E. Szantó, *ibid.*, p. 133, și mai ales 134.

² De pildă la Tomi, v. inscr. AEM. VIII 9, 23, cu comentariul lui Gomperz.

³ CE. 618 Treveris.

⁴ La Gellius I 24, 4, cit. de Buecheler CE. 848.

⁵ Buecheler, *l. c.*

De două feluri e lauda vieții, după cum se privește omul pe sine în mijlocul lumii: ca părtaș al vieții publice, ori ca individ singuratec. În primul caz avem imnul *gloriei*, în al doilea avem imnul *fericirii*.

În semn de recunoștință pentru activitatea sa, binefăcătoare societății, individul e distins de semenii săi cu laude, recompense, perpetuări. Cea mai mare binefacere însă, pe care o poate dărui un om semenilor săi, e aceea de a le face bucurie: cu totul egal, ce fel: gădilare a simțurilor, ori gădilare a vanității lor; principalul e să se simtă mulțimea veselă ori importantă, fără a cheltui vre-un pic de energie, cu judecata, închipuirea, ori fie măcar și munca trupească ceva mai încordată. Un saltimbanc, un scamator, un filosof ori retor ambulant, un negustor de farmece, un bogătaș care dă ospete gratuite, un împărat bufon, un gladiator, un conducător de care de cursă, un cântăreț, o hetairă, sunt mai siguri de *glorie* de cât un Socrate, un Aeschyl sau un Pericle. Mulțimea distinge pe acel care îi e simpatic. Iar simpatic e cel ce dă fără a cere nimic înapoi: nici jertfă, nici suferință, nici oboseală a sufletului.

Iar cel ce nu poate obține gloria: gloria vremii sale, care în alte timpuri poate nu va mai fi o glorie, ci un lucru de rușine, se mulțamește măcar cu numele bun în lumea de aici, care îi va întreține amintirea după trecerea din viața pământească. «Numele bun», respectabilitatea bărbatului sau femeii în societate: perfectă adaptare la tradițiile, prejudecățile, capriciile societății: perfectă robire a ființei tale la întrebarea «ce va zice lumea?». Cuvința, moda, datina, consuetudinea spirituală, cari nivelează așa de desăvârșit pe cei săraci cu duhul, nu sunt totuși mai puțin hotărâtoare decât pentru cei mulți, pentru gloriile cele mari: pentru artiștii, filosofii, oamenii politici, cari «exprimă mai adecvat» mentalitatea masselor sociale, cari «mișcă», «instruiesc», «conduc» — «opinia publică». Creatorii marilor curente pornesc dela sufletul mulțimilor, se hrănesc din el, se ridică prin el și se întorc la el: nici eroi, nici martiri, ei sunt totuși mai cunoscuți ca eroii și martirii, prin gloria lor: glorie nediscutată, neprecupețită, sancționată, de mulțimea care se adoră pe ea însăși în idolul ei: Victor-Hugo-ism uriaș în monumentalitatea banalității lui.

«A luptat bine în arenă», «a hrănit și ospătat pe nevoiași și străini», «a fost soție credincioasă» — lauda vieții bărbătești și femeiești¹ nu poate fi completată decât doară prin înșirarea demnităților avute, a recompenselor primite și a însemnării gloriei cucerite în viață ca fiind «cel dintâiu» — în orice: la înnotat² la aruncatul lăncii³, pe scenă⁴, în stadiu⁵, în războiu ori în pace — ὑπερβαλλόμενος τοὺς πρὸ ἑαυτοῦ⁶, — *notus in urbe sacra, notus quoque finibus illis...*⁷, — *ille ego (Pannoniis) quondam notissimus oris*⁸, — *ille ego qui quondam: praetor*⁹, *causarum orator honestus*¹⁰, *comoedus*¹¹, *κρηττός*¹², *γομνασιάρχης καινῶν ἀγώνων*¹³, negustor de piei de capră¹⁴, medic¹⁵, etc., etc. — «A fi cunoscut», suprema dorință a vanității omenești, cu orice preț, chiar herostratic. «A urcă treptele sociale», a deveni din sclav, liber, din liber, cavaler, senator, împărat, — suprema satisfacție pentru care se pot face crime, se pot zdrobi suflete cu milioanele: să poți, pe piatra ta de mormânt, face gelos de «gloria» vieții tale macar pe umilul vagabond al drumului mare, prin aceea că tu declari a fi avut o casă, o familie și o descendență, e o satisfacție pe care moartea, care îți ia tot, totuși nu ți-o poate lua. Iar dacă ceea ce poți spune despre excelența ta merge până la demnitățile înalte, statuile, coroanele de aur, zilele de sărbători în onoarea ta, atunci gândul despre somnul nesimțitor al morții, care așteaptă inevitabil pe fiecare dintre muritori, nu mai e decât

¹ CIL. 548 Roma: *casta fide semper toru maritali dilexit sobria, non moecha, simplex animoque benigna, dedita coniugi soli suo, ignara alienum*; CE. 552 Sutrium, încă și (pe lângă calitățile de mai sus) s'a ocupat de copii, a fost foarte harnică și înțeleaptă; CE. 843 Augusta Taurinorum: *casta pudica decens sapiens generosa probata*.

² CE. 427 Pannonia.

³ CIL. III 375 Parium-Mysiae.

⁴ AEM. VIII 9, 23 Tomi.

⁵ AEM. XVII 92, 21 Tomi.

⁶ CE. 249 Praeneste.

⁷ CE. 427 Pannonia.

⁸ CE. 426 Roma.

⁹ CE. 425 *ibid.*

¹⁰ CIL. III 375 Parium-Mysiae.

¹¹ AEM. VIII 9, 23 Tomi.

¹² Kalinka. 97, 98 Dionysopolis.

¹³ CE. 437 Forum novum in Sabina.

¹⁴ AEM. VI 38, 80 Tomi.

o atâtare pentru a cânta cât mai zgomotos și provocător lauda gloriei, lauda bunului nume, lauda vieții multiplicată în infinit prin rezonanța socială a propriului ton, crescut până la fundamentizarea lui ca mod de exprimare a vieții întregii societăți.

Gloria este o realitate spirituală de caracter exclusiv social. Viața individuală poate fi totuși o povară, de care să ne dorim liberarea prin moarte, adesea tocmai din cauza gloriei, în orice caz, cu toată gloria, ori cât de multă satisfacție ar produce iubirei de sine a individului și ori câtă invidie celor dinprejurul lui. Căci gloria constituie numai aspectul obiectiv al intensificării vieții individuale. Dimpotrivă, aspectul subiectiv al acestei intensificări ajunge la cea mai înaltă expresie în aceea ce s'a numit Fericire. Precum gloria este un concept care nu poate fi stabilit decât prin conștiința socială, tot așa fericirea e un concept stabilit înainte de toate, adesea chiar exclusiv, de conștiința individuală, solitară. — Ce e însă fericirea? E gând ori e sentiment? E trăire multilaterală și expresibilă, ori e trăire momentană, unilaterală și nedefinibilă? E stare de suflet subconștientă, ori e tocmai dimpotrivă conștiința potențată?

Sentimentul infinitului se manifestă egocentric în om în trei direcții: spațial, în Dumnezeire, — temporal, în Nemurire, — potențial, în Fericire. Omul simplu antropomorfizează în naivitatea lui cele trei concepte create transcendent de genialitatea umană milenară, materializându-le, utilitarizându-le și mărginindu-le: Dumnezeire, în formă și cu suflet omenesc, — Nemurire, a personalității omenestii așa cum e: singular și accidental existente, — Fericire, în ritmul funcțiilor vitale, ori chiar în simpla viață sensuală.

Fericirea e o stare de conștiință, care în cea mai curată manifestare a ei, presupune ca prelabile următoarele realități spirituale: sentiment covârșitor, slăbire sau chiar încetare a rațiunii critice și a voinței creatoare, contemplativism, unilateralitate și momentaneitate a cauzei fericirii, generalitate a efectelor, autosugestiei de fericire cu transformarea totală a ritmului obișnuit al vieții, conștiință — iluzorie — despre creșterea — în acel moment — a energiei noastre vitale până la sentimentul de asimilare cu nemărginitul divin, a percepției complete afinitar-electivă a sublimului.

Această stare de conștiință se realizează însă foarte rar și

numai pentru un timp foarte mărginit, adesea numai ca o fulgerare, în mijlocul haosului de agitație, banalitate și întunec obișnuit al vieții. De aceea oamenii simpli și-au creat un fel de surrogat al fericirii, pe care-l întâlnim la fiecare pas proclamat în viață ca proprietate spirituală a mii și milioane de muritori. Pozitiv acest surrogat e echivalent cu starea de beatitudine vegetativă următoare satisfacției complete a simțurilor, instinctelor ori scopurilor conștiente ale voinței egocentrice. Negativ el e echivalent cu conștiința despre încetarea sau absența durerii, suferinței, golului vieții. Înșășit mai e și un al treilea fel de fericire, cea retrospectivă, cu complementul ei, fericirea prospectivă. Fericirea retrospectivă, r. prospectivă, e, ca esență și efect, total deosebită de fericirea sublimă și de fericirea vital-sensualistă. Ca origine ea e de caracter nu sentimental, ci intelectualist-imaginativ, derivând din instinctul vieții, care ne înfrumusețează atât trecutul cât și viitorul, spre a ne face existența prețioasă și deci a ne îndemna la perpetuarea speciei. Ca efect ea e, nu contemplativă, ci activă, și stă la baza creației artistice, adică a impulsului de perpetuare a vieții antropomorfe. -- În legătură cu fericirea retrospectiv-prospectivă stă fericirea melancolică: disolvarea durerii, pasiv în lacrimi, activ în operă de artă: e o descărcare de energie negativă, care ar fi trebuit să ducă la distrugerea vieții și care, prin putința plânșului pasiv sau activ, e transformată în energie pozitivă, de suportare senină a vieții, sau de creștere și multiplicare dureros-violentă a ei: în ambele cazuri e o purificare, iar sentimentul vital al împlinirii acestei purificări constituie fericirea melancolică.

Puterea obișnuinței creează la omul din popor o stare de mulțamire cu împrejurările tradițional fixate, din care, fiind scos, se simte nefericit. Fericirea vieții neturburate în obișnuințele ei e subconștientă. Ea trece în câmpul conștiinței numai în momentul când se naște conflictul cu elementele rasturnătoare ale echilibrului stabil, care fusese creat într-un întreg trecut de luptă, sacrificiu și adaptare: între inerția care dă bien-être și activitatea care dă suferință. Fericirea omului comun este dară -- în deosebire -- retrospectivă; câtă vreme ea e numai subconștientă, e ca și cum n'ar exista; chiar comparația vieții proprii, liniștite, cu viața nefericită a aproapelui, nu deșteaptă sentimentul propriei fericiri, ci numai teama superstițioasă de a nu fi însuși

lovit de nefericire; de abia când omul e atins direct de adversitate, «trecutul fericit» îi devine conștient.

Așa precum natura este antinomică Dumnezeirei, așa precum omul este antinomic nemuririi, tot așa viața noastră intimă este antinomică fericirii. Cele trei concepte ideale aste, născute tocmai din protestul revoluționar al spiritului omeric chinuit de realitatea bio-cosmică, rămân un vecinic domeniu al revelației metafizico-religioase, datorite în rare străfulgerări geniului uman transfigurat prin suferință. De fapt, cel de pe urmă muritor este un genial descoperitor de mijloace și motive spre a se face nefericit, și cel mai strălucit creator de gânduri omenești luminoase este perfect neputincios în a găsi mijloace și căi cari să-l ducă la fericire. — De aceea înțelepciunea populară nu a născocit în miile de ani de când aleargă după fericire, fără a o putea găsi, decât un singur chip de a se apropia de ea: uitarea. Uitarea nenorocirilor, uitarea temerilor și a groazei de moarte, uitarea vicleșii reale în întregimea ei și afundarea în visul fantastic al entuziasmului dionysic, aphrodisic, apollinic. Cluj.

Părerile unui Suedes despre țara noastră Pe la începutul secolului al XIX-lea

În anul 1839 apărură la Stockholm, sub numele medicului suedes Johan Hedenborg, o carte intitulată „*Turkiska Nationens Seder, Bruk och Klädedräkter*” («Morăvurile, obiceiurile și costumurile poporului turcesc»), un frumos în 4°, cuprinzând numeroase planșe colorate. Acest volum rezultase din observațiile făcute de autor cu prilejul șederii sale în Constantinopole, unde practicase ca medic, și ca atare putu să pătrundă bine obiceiurile și morăvurile tuturor claselor sociale de acolo. De oare ce cartea în chestiune este rară și n'a fost tradusă în nicio altă limbă, paginile care relatează despre țara noastră, precum și descrierile raportându-se la Fanarioți, prezintă poate oarecare interes pentru noi. Dau deci aici o traducere cit de exactă a pasagiilor relative la țerile noastre, regretînd însă că nu pot reproduce tot odată și planșa cu figura unui boier român, ce figurează în pagina 210 a acestei cărți.

Pagina 211. *Vlahii*.

«Printre celelalte națiuni ce se văd la Stambul mai sînt și «Vlahii». În ce privește portul, ei nu diferă mult de ceilalți Orientali, exceptînd totuși pălăria, ce consistă la ei într'un fel de calpac foarte lăjit în partea de sus.

Valahia, care fusese odinioară provincie turcească (*sic!*), cuprinde aproape un milion de locuitori, Moldova o jumătate de milion. Valahia e așezată între Dunăre, Moldova și Transilvania. Pe vremea Romanilor această țară făcea parte din Dacia. În secolul al XII-lea și XIII-lea, țara obținuse propriii săi domnitori, cari erau însă subordonați împărașilor din Bizanț. După căderea acestui Imperiu Domnii se aliară cu Polonia sau cu Ungaria, după cum una sau alta din aceste țeri creștea în putere și în influență. În 1421 (*sic!*) Valahia devenise tributară Turcilor. Dar fiind însă că Vlahii se supuseră de bună voie, Turcii li îngădușeră menținerea propriilor lor domnitori (Hospodari) și constituțiunea lor, locuitorii bucurîndu-se de libera exercitare a religiei lor. Turcii păstrară pentru paza Dunării numai trei locuri întărite, Brăila, Giurgiul și Turnul. Libertățile și drepturile acordate Hospodarilor de către Turci aplicîndu-se numai domnitorului și boierilor (nobili), locuitorii din Moldova și Valahia deveniseră robii boierilor în sensul cel mai aspru al cuvîntului.

Dragomanul Nicolae Mavrocordat devenise Hospodar (*în Valahia*) la 1716. El fu cel d'întăiu Grec care ajunsese la această demnitate. Moldova și Valahia erau pe vremea aceea lipsite de orice cultură și civilizație, nouă zecimi din pămînt rămăniind necultivate. Hospodarii greci introduseră instrucțiunea și cultura în țară. Mavrocordat fu întemeietorul unei tipografii și unei școli unde se preda limba slavonă, greceasca veche și latina. Fratele său, Constantin, slobozi țeranii din robie și introduse porumbul (*sic*), care a ajuns acum cel mai de samă aliment al locuitorilor. Hospodarii următori puseră să se traducă Biblia în limba țerii, precum și cărțile bisericești din grecește. Ei promulgară și cărți de legiuire tiparite.

Valahia s'ar număra printre țerile cele mai bogate, dacă locuitorii ei ar fi mai harnici și mai bine ocîrmuiți. Carpații își întind ramificațiile prin toată țara în multe direcții și formează văi rodnice, înzestrate cu ape numeroase. Multe din aceste pîraie conțin nisip aurifer. Pămîntul bogat produce grîu în belșug, de și cul-

tura este anevoioasă. Vinurile nu sînt mai prejos decît cele din Ungaria. Tutunul și fructele sînt minunate.

Locuitorii sînt în cea mai mare parte Vlahi și Țigani. Imbrăcați în hainele lor de vară, ei sîmănă desăvîșit cu străbunii lor din timpurile romane, așa cum sînt înălțați pe Coloana lui Traian la Roma. Din cauza puterii despotice a boierilor, Vlahii s'au deprins să nu strîngă niciodată mai mult decît li este absolut necesar pentru menținerea vieții. Prisosul lor n'ar alcătui decît o pradă pentru strașnicii lor stăpîni sau dușmani.

Vlahii sînt înalți și chipeși. Limba lor, care derivă din latinește, are multă asămănare cu limba italiană. Asuprirea turcească a robii cu desăvîșire această națiune, și întrebuițarea armelor li e de mult necunoscută. Vlahul și Bulgarul locuiesc într'o căsuță de pămînt sărăcicioasă, unde se simt bucuroși dacă pot să se încălzească și să-și usuce hainele la foc și să-și fumeze luleaua, cea ce constituie, pentru ei, culmea fericirilor. Ei duc întotdeauna cu sine, băgate în cingătoare, cuțitul, luleaua și punga cu tutun, și, plecînd de acasă, nu lasă îndărătul-i nimic mai de samă.

Bucureștii este Capitala țării, cu aproape o sută de mii de locuitori. Acolo se găsesc acum palate, teatre, negustori de mode, jurnale ș. a.

Pag. 188. Autorul dă lămuriri despre Fanarioți și despre însemnătatea lor. Constată că aproape toți sînt favorabili Rusiei, de unde așteaptă salvarea lor. Urmează astfel :

Grecii din Fanar au costume felurite. Unii păstrează încă mîntăliile lor ciudate, precum și latele turbane, alții întrebuițează pantaloni „franci” cu jacheta și micul fes roșu al Grecilor ; dar sînt și mulți cari se acopăr cu pălărie europeană. Aparența lor pe stradă este destul de proastă, și numai la ei acasă poți să-ți dai samă de luxul și de bogăția lor. „Cu cît coaja mai urîtă, cu atît fructul e mai dulce” este un proverb care se poate întrebuița cu dreptate aici, căci mi s'a părut că, cu cît un Grec era mai păcătos îmbrăcat pe stradă și locuia într'o casă de înălțare mai urîtă, cu atît era mai bogat îmbrăcat și împrejurat de un lux mai desăvîșit la dînsul acasă. Frumoasele Fanariote nu trebuie trecute din vedere, și nu poți decît să zici cu dreptate că sînt foarte gingașe, foarte ademenitoare și îmbrăcate cu mult gust. Grecii au fost mult ponegriți pentru

gustul lor de intrigi, și ca fiind șireți și vicleni, însă printre ei găsești, ca și la celelalte națiuni, și buni și răi. Un Grec bun are într'adevăr însușiri foarte nobile, și cred că robia în care au fost ținuți a contribuit de sigur la formarea caracterului lor de acum. Fanariotul care are destule mijloace ca să-și poată câștiga talente se distinge tot atît ca oricare. Poți să te încrezi în cuvîntul și făgăduințele lui și să fii sigur că te poți bucura de ospitalitatea și prietenia lui. Fanariotul sărac, din potrivă, e nedemn de orice încredere.

C. J. Caragea

Un document basarabean

În Școala Basarabiei d. H. T. Boga publică foarte importantul document ce urmează:

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cinstiți boeri Dipertamentului:

Jalobă.

Di ar fi precum auzăm că au venit acum un credincios a Împăratului, cu lacrimi ne-am bucura, că pe sămne au auzât Împăratul di nevoiile noastre, că tare multe am tras și mai înainte cu oștile, dar și acum, di cînd s'au închis Prutu, încă și mai multe. Că pe tot ceasul dăm di toate, și nimini nu ni mai întrebă de mai avem de unde da. Înceft acum au rămas di cei mai mulți nu avem nici ce mînca, de mulțimea havalilelor ce facem în toate zălele, cu cosări și cărături di fin, cu faceri și cu cărături di feliori di lemni și cheresteli, încă și pe lu Basarabiea¹, și la Chișineu, pe la Briceni și pe aiure, cum și stîneni di lemni, dar podvodărituri oștenești cu cară cu boi peste tot locul, cum și poștili din sat în sat, peste tot locul, pin tot ceasul, pela toți ofițării, și slujbașii, și Cazacii, și săldății, cu cai, cu căruți, cu cară cu boi, întreat, neîntreat, cu poroncă și fără poroncă, care cum apucă, niîntreat și cu bani Dăm pentru surugii goștină, desătină și cîte altădată², săldății și Cazacii la fartiți finem și hrănim, și, luîndu-ni cu sâla cele

¹ Iată ce era Basarabia pentru Hotinenii de la 1816. N. I.

² Altele? — N. I.

ce găsec pe la casăi noastre, și mănincă, ba încă ni bat să le dăm ceia ce nu avem, și apoi ni fac cu frică di li dăm și ofitanțae, și cîte alte nevoi tragem, precum știe cinstita părcălabie. Strajă pe hramiță dăm în toate zălili. Di vite cu totul ne-au sărăcit și tălharii, că le fură. Și de ceia parte la Nemți² s'au rădecat străjăle, și numai a noastră au rămas di ni năcājăm, încît nici după tălhari nu ne lasă să mergem ca să ni căutăm vitele în pripă, precum mai înainte eram slobozi și nu ni se putē fura vitele ca acum.

Și pîne cînd dă Dumnăzău de să faci mai gloată, ne o mănincă alții, precum arătăm, iar nu ca mai înainte, că putēm vinde unde ni eara voia, și pîne, și vite, și orice avēm din munca noastră. Acum cu totul ni s'au închis aleșveriușul, și sintem oprifi, și nici chirie di sare, și vîn și altete ca mai înainte nu avem, și nu știm ce să mai facem. Numai mila Împăratului poate să ni scape de pieire întru care ni aflăm. Că, de ar da Maica Precista năstav să ni rădice greutățile aceste și să ne lase în obiceiurile noastre cele moldovenești care am apucat dela bătrînii noștri, și să vinim în floare precum am fost, ca să slăvim numele Împăratului, noi, și în urmă și urmașii noștri, și să petrecem totdeauna supt dregătorii Moldovii, pămînteni de ai noștri, precum sintem deprinși și ne înțelegem în vorbă. Că noi alte rîndueli nu pricepem, și numai cit ni să adaog năcazurile și greutățile noastre.

Noi la aceste cu lacrimi ne rugăm, și să facă mila Împăratul cu noi.

Anul 1816, Fevruarie 15.

(ss) Eu, Neculai Bordeiu

(ss) Eu, Ștefan Roșca

(ss) Eu, Ichim Bobești

(ss) Eu, Ion Ciupauca

(ss) Eu, Tunasă Dascaul

(ss) Eu, Vasili Bordei

(ss) Eu, Toader Prodan

(ss) Eu, Vasili Bobești, Vornic, și tot satul Rachitna, Ținutul Hotinul

(ss) Eu, Grigori Dascaul, am scris cu zăsa satului.

² În Bucovina. -- N. I.

Un călător despre noi :

— Jacob Jonas Bjoernstahl —

Printre autorii străini din secolul al XVIII-lea cari dau știri interesându-ne mai direct, material neîntrebuințat încă de istoricii noștri, se află și profesorul Universităților din Upsala și Lund Jacob Jonas Bjoernstahl. Acest învățat părăsi Suedia în 1767 pentru o călătorie lungă în țările occidentale (Italia, Franța, Anglia, etc.), călătorie care se întinse, în 1776, din ordinul și în parte cu cheltuiala regelui Gustav al III-lea al Suediei, până la Constantinopole și Salonic, ude moartea stavili activitatea călătorului (12 Iulie 1779). Numai atunci fu publicat în întregime rezultatul observațiilor și notelor culese de Bjoernstahl, sub formă de scrisori către bibliotecarul C. Gjoerwell la Stockholm, în șase volume în-8°. Nu trecu mult până ce opera să fie tradusă în limbile germană, olandesă și italiană. Scrisorile lui Bjoernstahl sunt și azi foarte apreciate și căutate în Suedia din cauza multelor observații interesante, exacte și originale pe care ni le dă autorul. Traducerea pasagiilor pe care-o dăm mai jos e făcută după ediția germană, „Jakob Jonas Bjoernstahls Briefe auf seinen auslaendischen Reisen an den koeniglichen Bibliothekar C. C. Gjoerwell in Stockholm“, Leipzig și Rostock 1777-83, șase volume, mic în-8°, ediție apărută aproape de-odată cu cea originală suedesă. Volumele 4 și 6 se referă la șederea autorului în Orient: de acolo am și cules știrile care ne privesc.

Vol. VI, p. 44. 26 August 1776. Bjoernstahl e de tată la o iluminăție a Constantinopolului, celebrînd nașterea unui principe imperial. Se duce la Fanar. „Iluminăția palatului aparținînd prin-„cipelui Moldovei¹⁾ era una din cele mai frumoase donanmale „(iluminății): chiar și pietre prețioase erau expuse privirii și „luminate. Principele însă era în Moldova.“

Vol. VI, p. 86. Iunie 1777. „La părintele Policarp in Fanar „avuiu prilejul să fac cunoștință cu d. Nicolae Carageă“, un Grec „bătrîn și învățat. Acest bărbat e un bun cunoscător al istoriei „și învățămîntului literaturii grecești. El posedă „Fabricii Bibli-

¹⁾ Grigore Alexandru Ghica.

²⁾ Fiul lui Scarlat Carageă Caimacamul și tatăl lui Constantin Carageă, Mare-Ban, autorul Efemeridelor (publ. în Hurmuzaki, XIII). Rangabê spune că Nicolae era Mare-Comis.

„*otheca Graeca*”, măcar că nu pricepe latinește. Limba turcească și cea grecească sînt singurele pe care le stăpînește. El cunoaște foarte bine autorii clasici grecești. Îmi mai povestește că unchiul său de pe tată însoți un ambasador al Porții în Suedia la anul 1730¹ și că posedă încă niște versuri grecești scrise în cinstea acestui ambasador, și-mi făgădui să mi le arate, adăugîndu-mi că aceste rînduri îl puseră pe unchiul său să învețe limba veche grecească; căci, primîndu-le ambasadorul, le dădu lui Caragea să i le traducă, ceea ce dînsul însă atunci nu putu; aceasta îl rușinase într'alt, că, îndată ce se întoarse la Constantinople, se și încercase cu zor la această limbă, măcar că era om în vîrstă.“

Vol. VI, p. 91. 12 Iunie 1777, la insula Chalki. «Mă duseiu la bătrînul Patriarh Ioanichie Caragea², care fusese Patriarh al Constantinopolului în anul 1761, însă destituit de mai mulți ani și petrecîndu-și bătrînețile pe această insulă. I se dă și acum titlul de „Sfinția Sa.” Multă învățătură nu are. El slăvi toleranța turcească: în vremea cîrmuirii sale reclădise șapte biserici creștine. Fratele său fusese în Suedia dinpreună cu trimisul turc: cellalt frate al său e principe titular al Valahiei³. Cînd îmi luasem ziua bună, mă îmbrățișă și mă sărută pe frunte. Avea cu dînsul pe nepoatele sale de frate⁴. Erau, după felul Grecoaicelor, iscoditoare și obraznice. Apoi făcuu cunoș-

¹ Nu— în anul 1733 (v. „*Historisk Tidskrift*” I, Stockholm).

² Ioanichie Caragea (n. pe la 1701,—1793); fiul lui Gheorghe C. Mare-Postelnic, Patriarh ecumenic 1761—63. În 1750 făcu o călătorie în Moldova și Muntenia pentru a strînge bani în folosul Marii Biserici (v. Dapontés, *Éphémérides daces*, ed. Legrand, vol. II, p. 204). Mormîntul său se află în biserica mănăstirii Sf. Gheorghe la Chalki, al cărui ctitor a fost (v. Schlumberger, *Les Îles des Princes*, p. 134).

³ Scarlat Caragea (n. 1695,—1780). Doctor de la Universitatea din Padova. La ambasada olandeză la Constantinople până pe la 1758. Cămăraș în Moldova 1760—62 (Iorga, „*Doc. Call.*”, I, Mare-Comis în Moldova 176.—53, Mare-Dragoman 1764—6; (Humuzaki, „*Supt.*” I, p. 767), iarăși 1770—74. La 26 Sept. 1774 fu numit principe onorar al Moldovlahiei. Fiind prea bătrîn pentru a domni, primi o pensie anuală dela fiecare Domn din Muntenia (Iorga, „*Doc. Call.*”, I, p. CLXV, și „*Acte și Fragmente*”, II, p. 75). Fiul lui). Gheorghe C. (1765), Mare-Dragoman și Exaporit, e tatăl lui Ioan Gheorghe Caragea (n. 1734—1844), Domn al Munteniei 1812—18.

⁴ Fiicele lui Scarlat: Zamfira (n. 1719,—1796), soția lui Manuil Manu, și Constanta (n. pe la 1723,—1799), soția lui Dimitrie C. Suțu, Mare-Postelnic.

„tința cu d. Emanuil Manu, care e Logofăt sau administratorul „averii și veniturilor Patriarhatului, și cu nevasta lui, o „fiică a principelui titular al Valahiei, fost Mare-Dragoman „al Porții și frate cu Patriarhul Caragea. Aceasta cucoană funa „fără rușine.»

Vol. VI, p. 95. „La 23 Iunie (1777) ma duse la Terapia, la „d. Nicolae Caragea, dragoman al Porții, văr al Patriarhului¹. „Acest Domn a fost, dimpreună cu o soție turcească, în Rusia, „fiind dragoman al ambasadorului². El a tradus grecește 7 „volume din «Histoire générale de Voltaire», 2 vol. de Réal, «Traité politique», și toată Istoria Otomană de Sagredo³, care „cuprinde șapte volume în 8°. A săvârșit această lucrare spre a fi „de folosința patriei sale⁴. Totul însă se află încă în manuscris, „de oare ce nu se află aici nici o tipografie, și nimeni nu „vrea să cumpere cărți. D. Caragea vorbira minumat lăunțușește „și italienește.»

Vol. VI, p. 96. Bjoernstahl are ocazie să cumpere la un librar din Fanar unele cărți „foarte rare în alte țeri: o carte tipărită „la București, 1768, în-4°, cuprinzind o învățătură creștinească „în limba grecească și turcească, însă și cu literele grecești⁵. „Aici văzu și pentru prima oară Istoria Patriarhilor Ierusalimului „Dositeiu, București 1715, folio, trei volume⁶. Aici se găsesc multe „lămuriri însemnate, puțin cunoscute de învățații din Europa.

Vol. VI, p. 97. Bjoernstahl se duse la Has-chioiu, la biserica Sf. Paraschive. Aci văzu „mormintul lui Grigore⁷, care a fost

¹ Nicolae Constantin Caragea (n. 1737, -pe la 1784). Mare-Dragoman 1777-82. Domn al Munteniei 1782-83. Bjoernstahl face o greșeală: Nicolae C. fu numit Mare-Dragoman numai în Septembrie 1777 (v. Hurmuzaki, VII, p. 303 și „Supl.“, I, p. 961, ca și Stamatiade).

² Abd-ul-Cherim la Moscova 1775-76 (v. Zinkeisen, VI, pp. 100 și 135).

³ Este vorba de Giov. Sagredo, „Memorie storiche de' Monarchi Ottomanî, I“, ed. Veneția. Combi e Le Noir 1673, m 4.

⁴ Asupra activității lui literare v. Stamatiade, Rangabé și Erbiceanu, „Bărbați culti“.

⁵ Bianu și Hodoș, No. 360.

⁶ Bianu și Hodoș, No. 175. Terapia necr. 66. In Γερμανική ιστορία, 1800-1809, vol., în folio mare, nu-l menționează ca fiind tipărit la București.

⁷ Grigore Callimachi, decapitat la Constantinopol, la 9 Sept. 1769 (cf. Iorga, „Doc. Cal.“, II, pp. 493 și 654). Într-adevăr Fanarioții înmormântau morții lor la Haschioiu, în fața Fanarului. În cimitirul pe care-l menționează Bioerastehl se află mai multe pietre mormintale vechi cu inscripții, care

„principe sau Voevod al Moldovei, decapitat de Turci la 1769”.
Vol. VI, p. III și urm. „La 11 Novembre merseiu la Constan-
 „tinopol spre a vedea solemnă investitură a Domnului Mol-
 „dovei”. Mă duseiu la palatul Marelui-Vizir, și găsiu acolo pe
 „principe cu tot alaiul său, călări supt cei doi arțari, unde trebuia,
 „dîmpreună cu toți trimișii europeni, să aștepte ieșirea și tre-
 „cerea înaintea a Vizirului însoțit de escorta-sa. Principele era
 „pe un cal bine învățat după moda turcească. Purta o blană
 „împodobită cu canafuri mare aurite, și dedesupt o haină de
 „mătăasă albă: pe cap avca o căciulă de jder. Cu dînsul erau
 „cei trei fii ai săi, toți călări”. Mă simțiui viu mișcat privindu-i.
 „Azi norocul te nnață, mine poate te doboară; așa i se în-
 „tfmplă prodecesorului său, principelui Ghica”, care avu capul
 „tăiat: *quoties voluit fortuna iocari*. Principele mă recunoscū,
 „căci ne’ntîlniserăm adesea pe vremea cînd era Mare-Dragoman
 „al Porții. El se întreținu multă vreme cu mine, spunînd că e
 „mare fericire de a putea călători și de a vedea țeri nouă. Îi
 „întrebăiu dacă va primi tuiurile într’aceia zi. Îmi răspunse că astăzi
 „va primi cuca, ce se da de obicei Domnilor Moldovei și
 „Valahiei, cele două tuiuri însă le va primi Joia viitoare; ho-
 „tărise însă să nu le lea singur în primire, ci să-și trimeată fii
 „săi. Aceasta fu prilejul unor oarecare schimbări în ceremonialul
 „obișnuit, care începe la ceasul al patrulea după oara turcească”.
 „Apoi principele întră în vorbă cu Turcii, cu chiatibul, ceauș-bașa
 „și cu eminiul”. Li povestiui că sînt un călător suedes care are

ar trebui examinate în mod serios. Alexandru Mavrocordat Exaporitul e și el înmormintat acolo. Cînd l-am vizitat în 1911, cîmîtirul era într-o stare de părăsire desăvîrșită.

¹ Adecă la Stambul: autorul locuiește în Pera.

² Constantin D. Morizi, Mare-Dragoman 1774—77. Domn al Moldovei 1777—82 (cf. Hurmuzaki, I, „Supl.” I, p. 961 și VII, p. 302).

³ Derendeli-Mehmed-Pașa era atunci Mare Vizir (v. Zinkeisen, VI p. 1510).

⁴ Beizadelele Alexandru, Domn al Moldovei 1792—93, Dimitrie, Mare-Dragoman 1808—12, decapitat 1812, și Gheorghe, Mare-Dragoman 1792—94 și 1795—96 (cf. Stamatiađe).

⁵ Grigore Ghica (cf. Hurmuzaki, I, „Supl.” I, p. 962).

⁶ Turcii socotesc oara 12 la apusul soarelui: cu acest sistem ceasul variază firește zi de zi.

⁷ Chiatib = secretar, Ceauș-Bași, șef de aprozi, «Obriste unter denen Gerichts-Bedienten» (cf. Ferriol, «Abbildung des Türckischen Hofes», Nürnberg 1719, mic in-4°, vol. I, p. 38 (cf. Tocilescu, «Revista pentru Istorie», etc., vol. IV, p. 672).

„de gînd să se ducă pînă la Arabistan, și altele. Apoi sosi Marele-Dragoman al Porții, d. Caragea¹, care intră și el în alaiul principelui. După obicei, poruncile din Seraiu trebuiau așteptate multă vreme. În sfîrșit sosi un Ceauș în mare goană, pofțind pe Vizirul la Divan. Înaltul demnitar, purtînd turbanul solemnităților, împodobit cu o legătură de aur, se sui pe cal și fu însoțit de un saltanat numeros. După ce trecuse Marele-Vizir, d'împreună cu ceata sa, principele se puse și el în mișcare spre Seraiu, dîmpreună cu întregul sau alaiu. În ograda d'întăiu toți creștinii se dădură jos. Vizirul însă d'împreună cu ceata lui se duse cîlare pînă într'a doua curte, însă nu mai departe. Domnul Moldovei aștepta în picioare pînă la poarta a doua, să i se îngăduie intrarea. Pînă atunci se servi o cafea. Ienicerii fugiau grămadă sa-și primească orezul și pinea, care li se distribuia de obicei pe iarbă. Pînă aici, ceremonialul era la fel cu acela al primirii unui ministru al unui Stat european. Cînd principele însă trecu prin curtea a doua, spre a pătrunde în Seraiu, se duse pînă la intrarea Divanului, și făcu o plecăciune adîncă. Marele-Vizir, care sta așezat acolo, nu intra însă după felul ambasadurilor, ci se dădu mai departe într'acea sală sau chioșc care se află între Divan și ușa Sultanului. Aici se așeză jos, dîmpreună cu suita sa.”

Apoi autorul descrie distribuția orezului și a pinii ienicerilor, Vizirului și tuturor demnitarilor, cari „mîncă cu mai puțnă curățenie și rînduială decît cosașii în Suedia”. Urmează astfel: „Domnului Moldovei, fiilor săi și Marelui-Dragoman li se aduse mîncare în sală, și aceasta chiar pe o masă destul de curată. Apoi sosi un Ceauș-Bași cu hatîșeriiflul sau porunca Sultanului. În semn de evlavie purta hirtia ridicată sus în mîna dreaptă aproape de ureche. În mîna stîngă ținea bastonul de comandă, cu care izbi în podea. Apoi străbătu curtea pînă la Divan, la Marele-Vizir. Domnul Moldovei cobori în sală și se așeză jos pe bancă. Sosi un Ceauș-Bași și un Cear-Bași², aducîndu-i coiful, pe care-l și puse în cap după ce-și scoase caciula de jder. Acest coif consistă într'o pălărie în forma unui potir răsturnat cu gura în jos, aurit și acoperit în

¹ Nicolae Caragea, mai tîrziu Domn al Munteniei.

² Un ciorbagiu, colonel de regiment de ieniceri (cf. Tocilescu, „Revista” IV, p. 677).

„partea de sus cu catifea roșie și împodobit pe de-asupra cu un mănunchiu mare de pene albe, cum poartă și Taci-Baeschi (sic). Sus și într'amîndouă părțile al catifelei roșii se află egrete strălucind de diamante, fiind însă, cum mi se păru, de argint lăciu. Numele acestei pălării e „cuca“, după cum se vede, un cuvînt valah. Scriitorii turci o desemnează supt cuvîntul „uscufia“. Datează din vremea cînd principele Moldovei trădător, pentru a scutura suzeranitatea regelui din Ungaria, se supuse Turcilor, în anul 1497 sau 902 din Hegiră¹. Singura răsplată pe care o primi pentru această trădare fu dreptul de a purta „uscufia“ la investitură. Cuca pe care o primi noul Domn nu era potrivită după capul lui. El fu nevoit s'o apese de mai multe ori cu mîna. Apoi i se dădu un caftan, precum și fiilor săi și celorlalți cari îl însoțiau, de asemenea și Marelui-Dragoman al Porții. Nu primi însă blana la fel cu cea care se dăruiește de obicei trimișilor europeni. Tatăl său, un nobil bătrîn², se gîsia și el de față. Cei doi cadiascheri³ intră întăiu la Sultan⁴. Marele-Vizir urmă apoi. Acești demnitari trecînd în față-i, principele Moldovei făcu mai multe plecăciuni foarte adînci, într'ăsa fel, că fruntea-i atîngea aproape de pămînt. Ceauz-Bașa îi făcu și el o femenea, și atînse cu mîna jos, apoi o duse la gură și pe urmă la frunte. Ceilalți Turci, lenicerii, Capugii și alții, își îndolau numai trupul. În sfîrșit fu primit și Domnul în audiență la Sultan. Numai cinci persoane, adecă tatal, doi fii și încă unul, fură admiși să între. Marele-Dragoman intră și el. Miniștrii străini, din potrivă, au dreptul de a fi însoțiti de noua, ba chiar douăsprezece persoane. După cum mi s'a spus, principele la intrare s'ar arunca cu totul la pămînt în fața supremului său stăpîn.“ Apoi privi plecarea Marelui-Vizir, cu alaiul său, urmat de Domnul Moldovei⁵.

Vol. IV, p. 57. Anul trecut, la 17 Novembre (1777), noul Domn

¹ Ștefan-cel-Mare. Autorul a fost fără îndoială informat de Turci.

² Marele-Postelnic Dimitrie Moruzi.

³ Cei doi ju lecători supremii, unul pentru Anatolia, cellalt pentru Rumelia.

⁴ Abd-ul-Hamid I era atunci Sultan.

⁵ 27. Cf. altă descriere de investituri de Domni din Muntenia sau Moldova, la Cantemir, „Beschreibung der Moldau“, 1771, în 8°, pp. 130—164; Thornton, ed. Hamburg 1838, în 8°, p. 552; Hurmuzaki, vol. VII, pp. 354—5; Lagarde, „Voyage“, Paris 1824, în 8°, p. 214; F. Riccordoni, „Lettres sur la Valachie“ Paris 1821, în 16°, pp. 117—122.

„al Moldovei părăsi în mare pompă Constantinopolul. Alaiul fu mareț și fastuos, cu muzică de cimbale și trîmbițe, frumos după gustul de aici, însă nu pentru urechile europene. La 11 „Novembre trecut, acești principe fusese la Seraiu, unde primise „investitura. Cu acest prilej i se puse în cap o palărie foarte „ciudată, împodobită cu aur, și purtînd pe de-asupra un mănuchiul „lat de pene albe de struț. Fusesiu de față la întreg ceremonialul. „Cîteva zile după aceea, primii cele două tuiuri și un steag. „Fusesie înaintea Dragoman sau Talmaciu al Porții. Din Dragoman „s'a ridicat acum Domn. Îi urez un noroc mai statornic decît „acel ce fusese partea predecesorului său, carele, cum se știe, „se ridică pe aceiași scena și avu capul tăiat. Tatăl lui avuse „înainte-i aceiași soartă nefericită¹. Pentru Grecii de acum „aceasta constituie singura cale care duce la mărire. Poate să pară „ciudat unui străin ca un Talmaciu să ajungă Domn. Aici însă „o atare stare de lucruri e obișnuită. Tot atît de obișnuit este „ca Domnul să fie mazilit, sau să fie trimis decapitat pe cea „lune... Numele acestui nou Domn al Moldovei e Constantin „Muruzi. El se chiamă acum Constantin-Vodă Muruzi, cu titlul „de Vodă după numele de botez, carele înseamnă Voevod sau „Domn.“

Vol. VI, p. 135. „La 26 Martie 1779 plecaram din Zarko². „Căraușii noștri erau Valahii, sau țerani din Valahia. Ei vorbesc „limba vlahă, amestecată însă cu italienește. Aici se numesc Vlahii „albi pentru a-i deosebi de așa-numiții Vlahii negri³, sau de „acei cari locuiesc în Valahia. Aceasta e lămurirea pe care mi-au „dat-o ei însuși. Ei nu locuiesc decît iarna în satul Zarko, vara „stau prin munți: se vede că au turme de oi pe acolo și că „se fac păstori. Se spune că acești oameni ar fi rămășițele unei „colonii romane: aceasta merită într'adevăr o cercetare mai amănunțită.“

Vol. VI, p. 182. Maiu 1779. Mănăstirea Dusiko⁴. Bjoernstahl spune că a citit istoria vieții a cititorului Visarion, Mitropolit la Salonic, carte tipărită la București în 1759⁵.

I. C. Caragea.

¹ Grigore Ghica-Vodă, decapitat 1777, și Alexandru Ghica. Exaporitul Mare Dragoman 1727-40, decapitat 1740 (cf. Stamatiade).

² Zarko sau Zarka, sat între Tricala și Larisa în Tesalia.

³ Turcește ac-vlah și cara-vlah.

⁴ În Munții Pindului, la Vest de Tricala în Tesalia.

⁵ Bîanu și Hodos, No. 316. *Slujba Sfințului Visarion*, în grecește. 4 mic.

C R O N I C Ă

Studiile istorice au pierdut pe ilustrul lor reprezentant care a fost A. D. Xenopol.

A vorbi de meritele lui, ar fi o impietate pentru el și o insultă pentru oetitori, așa de mare și meritată a fost faima lui.

*
* *

Lămuriri asupra originii lui A. D. Xenopol

Despre familia lui, d-ră Adela Xenopol scrie :

•Tatăl nostru era străin. Părinții lui, **Irlandesi**, emigraseră și se stabiliseră la Torneo, de unde tatăl nostru, după o iubire nenorocită, a plecat pentru a nu se mai întoarce.

•A călătorit ani îndelungi, și în urmă, pe vapor, a sosit la Galați. Poliglot, cu o instrucțiune și educațiune îngrijită (scrisorile trimise fratelui meu, toate în cea mai perfectă franțuzească, vor dovedi, cînd le voi publica), el intră ca dragoman la consulatul german, și știut e că pe vremuri (mi se pare că se menține și acum tradiția) nu se primiau acolo funcționari decît protestanți. Tatăl meu era protestant, și fondul strălucitei religiiuni morale i-a rămas ca basă în toată viața de mic slujbaş cinstit și muncitor.

În urmă s'a strămutat la Iași, unde, întîlnind o tinăra și vrednică tovarășă, pe muma noastră, din vechea familie Stamați din Basarabia, fu silit, după datina terii, să se boteze. Cu optzeci de ani în urmă, nu era stare civilă, și oricare străin vroia să se căsătorească cu o Romînea (ortodoxă), trebuia să se boteze, act ce-i legitima încetățenirea. Astfel a fost botezată și muma verilor mamei lui, Emil și Eugen Costinescu, care era de religieune catolică.

•Cu transformarea botezului tatăl nostru își schimba și numele său de familie **Smidt** în Xenopol, adică **fiu străin**. Parcă se desprinde o întregă dramă sufletească în aceste singure două cuvînte : **fiu străin**. Naș și de botez și de nuntă i-a fost generalul Scheletti.

*
* *

Ceva despre Postelnicul Iani Caragea

În «Revista Istorică», I. No. 6, p. 108, d. C. I. Filitti emite teoria (fără dovadă însă) că „Postelnicul Iani”, restauratorul bisericii Sf. Sava din Iași în anul 1625, ar fi Iani Caragea.

Inscripția la această biserică se citește astfel: «Această minunată și slăvită biserică domnezească s'a înnoit din temelie

«de către pre-avlaviosul boier, Ioan Postelnicul, nepotul cins-titului domn Scarlat din Constantinopol, fiind egumen leroteiu cleromonahul, din mult renumita insulă Cipru, prim-arhitect fiind Grigore din Tarigrad» (Iorga, «Inscripții din Bisericile României», II, p. 138, și Dossios, «Studii Greco-Române», fasc. II, p. 69).

Iani Caragea era într'adevăr nepot al lui Scarlat Beglicgi, prin faptul că tatăl sau Dimitrașco avea o soră, Elena Caragea, căsătorită cu acest Scarlat. O dovadă certă după mine că d. Filitti are dreptate sînt următoarele două pasagii :

«Călătoriile Patriarhului Macarie», trad. Gh. Popescu-Ciocanel, București 1912, IV, pp. 3-4: «De acolo mersem la o mânăstire a Sf. Mihail și a Ingerilor, supranumită Slobozia Ianachi, adică : satul liber al lui Ianachi. Acest Ianachi este acelaș care fundă mânăstirea Sf. Sava la Iași, în Moldova. Se povestește că el cumpără prizonieri cazaci și tătari, bărbați și femei, îi liberă și-i instalează în împrejurimile acestei mânăstiri în calitate de servitori ; astfel îi munesc în românește Slobozie adică : liberați» (Sept. 1659).

V. și Hurmuzakii XIII, p. 99, unde Banul Constantin Caragea spune :

«Ne-am dus la Slobozia lui Ianachi, sat și mânăstire a unui Postelnic Ianachi Caragea» (20 Oct. 1780).

Fotino, *Изопъ*, I, p. 100, vorbește și el de Ioan Caragea, Postelnic supt Matei Basarab (1633-54), și d. Iorga citează semănătura lui ca Postelnic în Moldova la 1591, în Hurmuzakii, XI, p. 227, și, ca boier în Muntenia, 5 Ianuar 1642, în «Studii și Documente», V, p. 298.

I. C. Caragea.

*
*
*

În Memoriile lui Herten, trad. Delavaux (*Le monde russe et la révolution*), Paris, 1860, cetim, și reproducem fără comentarii.

Filimon, bătrînul paznic de la Crutitșki, vorbește lui Herten, prizonier politic :

«În timpul campaniei pe care armata rusească a făcut-o în Moldova, la 1806, el servia într'o companie al cărei căpitan și'use a-și merita alipirea soldaților prin îngrijirile pe care li le dădea din bielșug și prin curajul pe care-l dovedea înaintea dușmanului. «O Moldoveanca a stricat totul, îmi spuse paznicul meu : comandantul nostru ajunsese îngîndurat. Știi de ce ?

Pentru că băgase de samă că Moldoveanca mergea și la alt ofițer.

Într-o zi, cum vorbiam cu un chiurasier, strașnic soldat, care și-a avut pe urmă două picioare luate de ghiulea supt zidurile Malo-laroslavețului, căpitanul vine la noi și ni povestește că Moldoveanca-i joacă renghluri și ne întreabă dacă poate să se razime pe noi ca să-i dea o învățătură. — De ce nu?, îi răspundem noi: să-ți slujim dumitale e pentru noi totdeauna o fericire. Ni-a mulțamit și, arătând casa unde locuia ofițerul, ni spune: Stați noaptea pe pod; ea o să treacă, foarte sigur, ca să meargă la dinsul; cînd veți vedea-o, luați-o fără zgomot și aruncați-o în riu. — Se poate, i-am răspuns noi, și, la căderea nopții, mergem, de fapt, și ne așezam pe pod, cu un sac. Iată spre miezul nopții Moldoveanca venind în goană. — «Ești foarte grăbită, cocoană», îi spunem noi iac' așa, și-i dăm apoi una bună în cap. Biată halubița n'a zis mire: am băgat-o în sac, și am dat-o în apă. A doua zi, căpitanul intră la ofițer și-i zice: «Nu fii suparat pe Moldoveancă, am ținut-o noi pușin... La dreptul vorbind, e în gîrla, și, dacă vrei, hai să ni spunem două vorbe în dosul satului cu o sabie ori cu pistoale, cum vrei.» Și, adevărat, așa a și fost. Dar bietul căpitanul nostru, căpătînd o strașnică lovitură de sabie în piept, nu s'a mai îndreptat: peste trei luni și-a dat sufletul lui Dumnezeu.

— Și Moldoveanca, îl întrebaia eu, va să zică ați innecat-o?

— Da, sigur, răspunse liniștit bătrînul soldat» (p. 106).

* * *

Cursul de stenografie parlamentară al d-lui H. Stahl ne interesează prin bogata bibliografie care deschide cartea și prin foarte prețioasele notițe, întovărășite de portrete, ale vechilor stenografi, cari au fost une ori și personalități de o mare importanță culturală și politică.

* * *

În n-le 11—12 din anul XII-lea al revistei „Ion Creangă” se dau știri despre familia lui: ar fi fost rudă după mamă cu învățatul Mitropolit Iacov Stamati. Se găsesse și chipurile surorilor scriitorului.

* * *

În *Școala Basarabiei* d. T. Pamfile arată că la 1817 în Basarabia erau 400.000 de locuitori, dar că a patra parte s'a întors în Moldova, în câteva luni, de trica șerbiei. În Bugeac Romîni erau pe atunci la Spinoasa, Căprioara, Frumușica, Satul-Nou, Bulboaca, Moldovanca, Morujeni, Văratec, Râsleanca Catargiului, Ialpuțeni, Valea Persului, Brezoala, Grădina, Baba, Fintina Zinelor, Ceșmeaua Varuită; vechi locuitori reveniau la satele lor, ocupate de Tatarî; se adăugiau Dobrogeni și alții; Francesii de la Șaba și ai Elvețieni. Au fost un timp și Evrei galitieni, făcînd plugărie.

* * *

În vol. XI din «Revista societății istorice-archeologice bisericesti din Chișinău», părintele arhimandrit Puiu dă o carte despre «Mănăstirile din Basarabia».

Din cuprinsul scrierii, bogat ilustrate, se culeg o samă de informații nouă. Se vede astfel, că nu pe la 1599, ci cu vreo treizeci de ani înainte, Doamna Ruxandra a lui Alexandru Lăpușneanu dădea 35.000 de lei călugărilor de la mănăstirea Karakalu din Athos ca să răscumpere mănăstirea Sf. Nicolae din Ismail, dăruită de Șultanul Selim lui Mustafă-Pașa Celebi. Mănăstirea Hincul e clădită de Stolnicul Mihai Hincul, a cărui fată, Paraschiva, s'a călugărit aici.

* * *

Într'un Calendar muntean de pe vremea lui Știrbei-Voda, unde, după partea tehnica, se dau «Foi de obște folositoare spre învățatură și petrecere», cu câteva rețete și o listă de Domni ai Terii-Românești, se citește la 1821-2: «Insurecția sau zavera supt un Alexandru Ipsilant, fugit din Rusia, și supt Domnul Tudor Dragomirescu (!), care deschise cel întâi drum de drepturile ce ne bucuram astăzi». Fanariotii sînt calificați de «prinți infernali», și la Mihai Racovița se înseamnă: «pămîntean, dar îl deteră Grecii numai decît peste cap, ca să nu li se strice șirul»; la Grigore Ghica: «pămîntean, dar iar nu-l îngăduiră Grecii»; Urmează și un «Magazin de petrecere» (și «Evreul prbeag»).

* * *

În *Cultura creștină* pe Septembrie-December 1919 se dă o parte din studiul d-lui Ioan Georgescu despre Seminarul unit din Oradea-Mare, sînt și note despre interesantul poet Ioan Popțiu (1841-82).

Între cărțile rare ale Renașterii noastre e și aceia, splendid tipărită la Fr. Walbaum, «Tipografia Curții», în 1843, care cuprinde „Fedra, jalnică reprezentație în cinci acte de Gheorghe Falcoiano¹, dedicată prea-învățatului nostru Domn Gheorghe Demetriu Bibesco V.»

În prefață se spune că traducătorul s'a ostenit «spre înfrumusețarea limbii românești», făcînd lucrarea și «puindu-o zmerită pîrgă la picioarele prea-strălucitului tron al patrii Mării Voastre». El așteaptă „cînd vom dobîndi și noi cu ajutorul împăratului ceresc un Teatru Național”.

Autorul a tradus pe Euripide, dar îl schimbă. «Fedra», declară el, «aici nu este nici cu totul vinovată, nici cu totul nevinovată: ea este osîndită de soarta ei și de minia zeilor să caza la o patimă nelegiuită, de carea însăși se înfricoșează întâia; face toate mijloacele ca să depărteze această patimă de la ea, voiește mai bine să moară decît s'o spuie la cineva, pentru că, și cînd se vede silită a descoperi această faină, vorbește așa de mult turburată, încît dă prea bine privitorilor să înțeleagă că fapta ei este mai mult o pedepsă a zeilor decît o poftă a inimii ei. Mai virtos am îngrijit a o face ceva mai suferitoare după cîm este în celelalte tragedii vechi, în care se duce și pirăște însuși pe Ipolit la Tesesus.”

* * *

În *Anuarul Gimnasiului „I. Măiorescu” din Giurgiu* (București 1919) se dau, între altele (note despre Salustiu), știrile, foarte prețioase, ale d-lui Ilie Minea despre viața culturală a Moldovei în epoca Unirii. E vorba de școala lui Cuculi, la care, în 1833, dă examini și «Carol fiul Spătarului Vîrnav», viitorul doctor Scarlat Vîrnav. Se dau și fărîmuri despre încercarea Maramurașeanului Gheorghe Vida de a tipări cronica lui Șincai și de a-și introduce în școli Gramatica franceză, publicată la Buda, și care e foarte cunoscută. Se pomenesc cererile de bursa în străinătate supț Regulamentului Organic. Se luminează mai bine călătoria în Apus a tînarului Costachi Negri, supravegheat de tatăl său vitreg, Conachi: se completează astfel ce spuneam într-o comunicație înedită la Academia Romîna, încă din Ianuar trecut, după alt izvor.

¹ La urmă se cetește «ajutor la întâia scriere acestui cărți a fost D. Marele-Pitar-Gib Halepliu».

Apoi a fost și la Berlin, la Hamburg, la Danzig, la Königsberg, la Riga, la Karlsruhe. Actele de urmărire-l înfățișează „cam grebănos“, dar «la zimbiri cu mult libov».

Avem și informații despre apariția *Albinei Românești* a lui Asachi. La Roman foaia avea doar trei abonați, la Dorohoiu unul, la Vasluju niciunul. *Și totuși se muucia.*

D. Minea dă și cererea din 1849 pentru *aparitia Zimbrului Văder*, că Toader Stamati cerea voie să publice, la 1832, «Colecție de versuri lumești», dar se refuză, două versuri fiind «impotriva cuviinții politice», iar restul «eroticеști, cu expresii deznădăjduire pentru dragoste».

Se constată că articolul din „Alăuta românească“, iscălit «Un tânăr Moldovean», «despre ruinele și ruinările Moldovei» e de C. Negruzzi. *Piatra din casă* a lui Alecsandri era să fie împiedecată de consulul austriac, și Metternich însuși interveni contra folilor volante ce se răspindiau, nemțește, la 1845, de o litografie din Brăila. Se dă textul însuși al opririi «Daciei literare» (1840), pentru multe păcate, între care atingerea «particularităților de familie» și publicarea «pildelor celor mai mîrșave a istoriei», prin care «s'au înnemecit și s'au făcut vrednică de ris». *Albumul literar* al lui Negruzzi a fost oprit și el, în 1851, încă de la prospect. *România literară* ceru voie de apariția în acest an pentru ca să apară abia la 1855.

În *Călătoria lui Kogălniceanu în Spania* (1846-8), d. L. Cartoian dă extrase din manuscriptul acestuia de la Academia Romînă, pe care l-am semnalat mai de mult (ms. 1172). Sînt știri biografice (cetirea lui *Gonzalve de Cordoue* a lui Florian la 1842, fiind în vîrstă de paisprezece ani; traducerea în românește a inițiat-o Kogălniceanu), sînt note despre Madrid, sînt știri istorice. Credem că *totul trebuie tipărit, dar în limba de acum.*

Pe o „Sinopsisă adecă adunare de multe învățături“, frumoasa publicație a „tipografului“ Grigore Staicovici (lași 1757): „Să să ști că această cârtică este a preotului State de la Ocna, „și cine o ară fura-o să fie blestemat de trei sute sfinți parinți „de la soborulă Nichei.“

(in posesiunea mea)

Pe un Octoih grec tipărit la Viena de cunoscuții Macedoneni Marchide-Pulju (*παρά Μαρκίδου Πούλιου*), aceste însemnări de cronică:

„La leatu 1806, Dechemv. 12, au intratū Muscali înū Bucu-
rești și au scosū pe Turci.

Și la leathū 1812, Octomvrie, s'au rădicatū dinū țară și au
venitū Domnu Ioanū Gheorghie Caragea, și la leatu'ū 1818,
Octv. 4, s'au rădicatū dinū București și au fugitu, trecindū pe
vama Prahovi, ce s'a chiiamā Timișū, înū Țara Nemțescă la
Brașovū, și de aqolo s'au dusū prinū țara aceia.

La leatū 1819, Ghenar 19, au venitū Domnū Alexandru Ni-
colae Suțu, și, intrindū înū București, au șazutū înū Scaunū,
iarū caimacamu ce l-au trimisū innainte i capiolanu sosise de
la leatū 1818, Dechemv., și la leatū 1821, Ghenarū, au muritū
înū București (uni zicū că otrăvitū), și s'au începutū rebeliia.

Apoi versuri :

Omulū până înū lume este
Totū deșertaciuni gândește,
De cândū naște până moare,
Totū grija vieții are,
Nici de moarte nu gândește,
Ci totū la desfătăcuni privește,
Nedejdea lui șade întică (sic)
La câștigulū ce s'a strică :
Azi s'a vede în piçoare,
Măine căznitū zace în boale.
Atunci la moarte privește
Și gândul lumi totū nu-i ese,
Nădejdea lui totū o are
A s'a vedea pă piçoare.
Sute de ani de-arū trăi
(Putere de arū avea),
Nu s'ar lăsa a muri,
Bani multī de arū dobîndi,
Și multū bine de-arū trăi,
Încă nu a mulțumitū
Aghice (!) are că toate n'au dobânditū
Numelui său a-i supune
Și pre moarte și pre lume, etc.

* * *

*Letopisețul Țerii Moldovei până la Aron-Vodă (1359—1595),
intocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie Logofătul și
alții de Simion Dascălul, ediție de Const. Giurescu, cu o pre-
față de I. Bogdan, București 1916.*

Ediția, extrem de îngrijită, a regretatului Giurescu, n'are studiul

preliminar, care trebuie să apară deosebit. Nu lipsește un bogat index.

«Letopisețul» e al dascălului Simion numai pentru că acesta a adăus cite ceva la textul lui Ureche, prea puțin înădit de acel Istrateie Logofătui care trebuie să fie Eustratie, compilatorul de lucrări juridice și, probabil, traducătorul lui Herodot. O interpolare spune că dascălul era cunoscut lui Toderășcu Cantacuzino, care trăia pe la 1680¹.

Sînt locuri care deșteaptă îndoială. Astfel (p. 7): „dela Turci: m'am căsătorit“ (?). Pasagiul «op [să le caute] să le placă tuturor» ar fi «opu iaste le caută să le placă tuturor».

Faptul că Simion, spunînd din *Letopisețul ungurese*, observă că Lașlău «se chiamă leșește Stanislav» (dar, la p. 72, echivalența ungurească Albert a lui Olbriht), ar dovedi că Simion era din Polonia mai curînd decît din Ardeal (p. 10). «Letopisețul latinesc» cu data luptelor lui Ștefan cel vechiu cu Polonia în 1359, pare a fi Dlugosz sau (p. 180) Guagnini. «Cronograful grecesc», p. 25 nota. Pasagiul cu «ocoalele» și «ocinile» lui Iuga-Voda e numai într'un manuscris; un altul atribuie însemnarea pentru Oarida prelicrătorului Tudosie Dubău, poate în legătură cu anume legături ierarhice (p. 19 nota). Același rost l-ar avea adăusul despre fundațiile religioase ale lui Alexandru-cel-Bun (p. 20 nota): se observă o asemănare cu preocupările lui Dimitrie Cantemir din *Descriptio Moldaviae*. Mai apoi tot de acolo ar veni luptele de după Podul Înnalt, cu peirea lui Șendrea, și alta luptă cu Muntenii, tot în legătură cu cetatea Crăciunei. Apoi cîntorile lui Ștefan din Vaslui și Iași și interpolarea, greșită cu un veac, despre ispravile Cazacilor lui Lobodă și Nalivaico (pp. 58—60).

¹ P. 3, nota, mai de slăbit în ale mele *Studii și doc.*, III, p. 9. Și în text: la p. 4, r. 6, lectura lui G.: „pizmit“ e imposibilă (în *Studii și doc.*, I, c. „prijinit“); „m'am pentru ne-am nu e de admis. Dar v. „chizmind“ (nu chibzuind?) „și însemnăit“ (p. 4). De relevat „Născut“ pentru Crăciun (pp. 10, 23) nota). „Scrisoare“ pentru „Scriptură“, p. 29. Ni se pare că „letopiseș-leșesc“, nu „latinesc“, cum se înțereaptă, e acela din care Ureche și scotea știrile (ch. p. 11). „Pă. tește“ pentru „părtenește“ pare inadmisibil (p. 19); Magop nu poa. e fi preterat (p. 52) lui Mangop. «lani» nu e corect pentru «ia» (p. 53). „Neșia“ de la p. 102 e *Leșia*, Licia. Olofani — olofagi (tulufagi), p. 108. Canzileri — Capugileri; p. 109. Articiele — arzicele; p. 104. Forma Solacii trebuia luată pentru Solății.

SUMARIUL :

- N. Iorga* : Note despre Unirea românească (comunicare făcută la Academia Română în ziua de 6 Februar st. n.).
- N. Iorga* : Școala și opera tipografică a fraților Cristidi.
- Fasile Pirran* : Gânduri despre lume și viață la Greco-Romanii din Pontul Stîng.
- C. J. Caragea* : Părerile unui Suedes despre țara noastră pe la începutul secolului al XIX-lea.
- Un document Basarabean,
- C. J. Caragea* : Un călător despre noi. — Iacob Jouas Bjoernstahl.
- N. Iorga* : CRONICĂ.
-

Manuscrisurile se trimet d-lui *N. Iorga*, București,
Șoseaua Bonaparte, 8

Administrația : București, Tipografia „Cultura
Neamului Românesc”, Strada Lipscanii
Noi, 12 (colț cu Domnița Anastasia).

Pentru cărțile despre care se fac recenzii care le
recomandă, se poate reține, după dorință,
anunțul pe copertă